Janja Žmavc

»Neizrečeno« v Terencijevem *Evnuhu*: poskus pragmatične analize

1. Uvod

Rimska komedija zaradi svoje raznolikosti že od nekdaj velja za hvaležen predmet vsestranskega preučevanja. Čeprav zajema korpus rimske komedije v celoti ohranjena dela le dveh komediografov, predstavlja dvajset Plavtovih in šest Terencijevih komedij – skupaj s fragmenti njunih sodobnikov in naslednikov – »neprecenljivo skladišče gradiva o naravi njunega jezika, sloga, metrike in prozodije 2. stol. pr. Kr.«,¹ pri čemer je splošno znana posebnost jezika rimske komedije tudi, da je to v veliki večini govorjena in pisana oblika latinščine tega časa.

Raziskave jezika rimske komedije so številne in imajo dolgo tradicijo. Na eni strani se pojavljajo kot del splošnih raziskav o razvoju latinskega jezika,² ali pa se posebej posvečajo komediji in njenim avtorjem. Večina tovrstnih raziskav obravnava prvine pogovornega jezika pri Plavtu in/ali Terenciju³ ali druge lingvistične prvine, denimo abstraktno izrazje, besedni red, grške izposojenke in konverzacijske prvine govornih partij.⁴ Metodologija omenjenih

¹ Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, V.

² Omenimo le dve zelo znani deli, Hofmannovo razpravo *Lateinische Umgangssprache* in Palmerjev splošni pregled *The Latin Language*.

³ Prim. Bagordo, *Beobachtungen zur Sprache des Terenz*; Karakasis, *Terence and the Language of Roman Comedy*, kjer je mogoče najti tudi obširen pregled raziskav jezika rimske komedije.

⁴ Prim. Molsberger, *Abstrakter Ausdruck in Altlatein*; Müller, *Sprechen und Sprache. Dialoglinguistische Studien zu Terenz*; Maltby, »Linguistic Characterization of Old Men in Terence«, 136–47, »The distribution of Greek loan-words in Terence«, 110–23. Pri nas se je z jezikovnim vidikom rimske komedije podrobno ukvarjal zlasti Matjaž Babič, ki je o tej problematiki opravil serijo raziskav, v katerih podrobno obravnava zlasti besedni red, rabo zaimkov in tujk. Prim. Babič, »Word order in Plautus«, 59–66; »Les pronoms personnels ego et tu chez Plaute et Térence«, 31–42; »Word order variation in Plautus«, 225–38; »Fremdsprachliches in Plautus' Poenulus«, 17–30.

raziskav večinoma temelji na postopkih deskriptivne in historične lingvistike, posebnost predstavljata Müller in Karakasis, ki v svoj metodološki instrumentarij vključujeta elemente jezikovne pragmatike in konverzacijske analize.⁵

Naša tokratna naloga bo nekoliko podobna, saj bomo v Terencijevi komediji *Evnuh* predstavili problem implicitnosti, ki ga bomo prav tako skušali osvetliti z vidika jezikovne pragmatike. Povedano nekoliko natančneje, v prizorih, kjer se kot ena od ključnih oseb pojavlja lik parazita Gnatona, bomo analizirali mesta, iz katerih je mogoče sklepati, da govorci ob dobesedno izrečenem sporočajo še nekaj drugega. Razlog za našo odločitev, da analizo izpeljemo v takšnem okviru, je zlasti lik parazita-prisklednika, čigar karakterizacijo v komediji je mogoče neposredno povezati s pojmom implicitnosti. Na eni strani gre za izrazito komičen lik, ki že zaradi humorja kot posebne oblike komunikacijske interakcije predpostavlja vključevanje elementov implicitnosti.⁶ Na drugi strani pa lahko »priskledništvo« opredelimo tudi kot družbeno razmerje iskanja in omogočanja koristi, kjer za prisklednika kot tistega v razmerju, ki išče koristi zase, »ne-izrečenost« in/ali »ne-dobesednost« predstavlja učinkoviti (morda celo ključni) komunikacijski strategiji.

Orodja, s katerimi si bomo pomagali pri iskanju neizrečenega ali posredno izrečenega, sodijo v dve področji pragmatičnega raziskovanja: 1.) implicitni pomen ali »to, kar lahko mislimo ali sporočimo poleg tega, kar eksplicitno ali dobesedno rečemo, s pomočjo predpostavk, implikacij in implikatur«,⁷ in 2.) (posredna) govorna dejanja ali »'to, kar storimo z besedami' na strukturni ravni stavka«. ⁸ Primarni cilj našega preučevanja tako še vedno ostaja jezik z vsemi svojimi značilnostmi in zakonitostmi, na katerega pa tokrat gledamo s stališča jezikovne rabe, ki je v pričujoči analizi vpeta v širši kontekst rimske komedije. Pri opredelitvi jezikovne pragmatike, ki jo v najširšem smislu pojmuje kot raziskovanje jezikovnih fenomenov z vidika njihove rabe in ima bogato zgodovino najrazličnejših opredelitev in konceptualizacij, se bomo opirali na Verschuerenovo pojmovanje pragmatike. Slednji pragmatiko (ali »lingvistiko jezikovne rabe«, kakor jo tudi poimenuje) opredeljuje kot splošen

⁵ Prim. Müller, *Sprechen und Sprache*, 15. Avtor rabo jezikovne pragmatike kot ustrezne metode za analizo komedije utemeljuje z opredelitvijo elementov komunikacijske situacije naravnega govora, ki so sestavni del dialogov v rimski komediji. O problematiki pragmatične analize dramskih besedil na Slovenskem prim. Bergoč, »Pragmatična analiza dramskih besedil«, 331. Avtorica v metodološkem in teoretskem prikazu, ki uspešno povezuje teorijo jezikovne pragmatike in umetnostna besedila, podobno ugotavlja, da je umetnostna besedila mogoče pojmovati kot tip konverzacije, in vzroke za maloštevilne pragmlingvistične raziskave dramskih besedil vidi v zakoreninjenih prepričanjih, »da je pragmatika kot metodološka mreža uporabna le pri analizi »spontane« komunikacije« (prav tam, 299).

⁶ Prim. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 266. Avtor opozarja, da parazita ne smemo razumeti v smislu strogo konvencionaliziranega lika, saj se razen vsem skupne ljubezni do dobre hrane in želje po zastojnem obroku upodobitve precej razlikujejo med sabo tako v smislu značjskih lastnosti (npr. šaljivec, »deklica za vse«, (cinični) laskač itd.) kot pomembnosti vloge, ki jo imajo ti liki v Plavtovih in Terencijevih komedijah.

⁷ Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 78.

⁸ Prav tam.

funkcionalni pogled na kateri koli vidik jezika, ki obenem upošteva vso kompleksnost kognitivnega, socialnega in kulturnega delovanja tega jezika.⁹ Jezikovna raba po Verschuerenu namreč sestoji iz nenehnega jezikovnega izbiranja, ki poteka na vseh ravneh jezikovne oblike (fonetični/fonološki, morfološki, sintaktični, leksikalni in semantični),¹⁰ in ga določajo trije hierarhično razvrščeni pojmi: 1.) spremenljivost (lastnost jezika, da določa paleto možnih izbir), 2.) dogovorljivost (lastnost jezika, zaradi katere izbire niso samodejne, temveč jih vodijo prožna načela in strategije) in 3.) prilagodljivost (lastnost jezika, da omogoča dogovorljive izbire med spremenljivo paleto možnosti, s katerimi je mogoče zadovoljiti komunikacijske potrebe).¹¹ Takšno pojmovanje predpostavlja tesno medsebojno povezanost v teoriji pragmatike znanih vidikov jezikovne rabe, ki po Verschuerenu predstavljajo (zgolj) različne načine obravnavanja vsakdanjih fenomenov.¹² Izhajajoč iz načrtanega teoretskega okvira bo pričujoča analiza poskusila predstaviti fenomen tvorjenja/sporočanja implicitnega pomena skozi dve teoretski izhodišči – teorijo implicitnega pomena in teorijo govornih dejanj – obenem pa bo skušala pokazati na njune stične točke v interpretaciji, ki pripomorejo k celovitejšemu razumevanju jezikovne interakcije v izbranih odlomkih Terencijevega *Evnuha*. Pri tem se zavedamo omejitev, ki jih ima aplikacija sodobnih teorij jezikovne pragmatike pri raziskovanju antičnih komunikacijskih praks oziroma oblikovanju koherentnega odgovora na vprašanje, kaj je antični človek mislil s tem, ko je nekaj rekel. Če izhajamo iz Verschuerenove opredelitve pomena kot »proizvoda vzajemno delujočih sil jezikovne produkcije in interpretacije, ki je trdno umeščena v kognitivno, socialno in kulturno stvarnost«,¹³ potem smo s pomočjo raziskovanja antike in njene dediščine deloma lahko uspešni v interpretaciji antične socialne in kulturne stvarnosti, zelo težko (če sploh) pa opredelimo kognitivno stvarnost, ki vključuje mentalna stanja (kognitivne procese, spomin, motivacijo, namene, potrebe, želje, vidike osebnosti, čustva, prepričanja) in uvid v njihovo pojmovanje pred več kot 2000 leti. A kljub na videz nepremostljivi oviri je stališče jezikovne pragmatike, da se tudi kognitivna stvarnost sooblikuje v interakciji, da je, kot pravi Verschueren, »mentalni svet aktiviran v jezikovni rabi«. ¹⁴ To stališče se skupaj s celotnim teoretsko metodološkim instrumentarijem, ki ga ponuja jezikovna pragmatika, zdi dovolj utemeljeno, da se s pomočjo pragmatičnih konceptov lotimo analize in rekonstrukcije pomenskega delovanja tudi tako oddaljenih besedil, kot so antična.

⁹ Prav tam, 27.

¹⁰ Prim. prav tam, 89–92.

¹¹ Prav tam, 93–98.

¹² Jezikovna pragmatika običajno obravnava teme, kot so deiktčnost, implicitnost (konverzijske implikature, predpostavke), govorna dejanja in konverzacija. Prim. Levinson, *Pragmatics*, 9–10.

¹³ Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 79.

¹⁴ Prav tam, 135.

2. Pojem implicitnosti in rimska komedija

Iskanje »neizrečenega« v rimski komediji je s stališča jezikovne pragmatike tesno povezano s konceptom implicitnosti. Slednjo lahko opišemo kot lastnost pomena besed, besednih zvez ali stavkov, ki presega to, kar je dano z jezikovno obliko oziroma kar je dobesedno rečeno.¹⁵ Splošna oznaka za tako vrsto pomenov, ki izhajajo iz kontekstualno opredeljene narave govora kot dejanja, je torej implicitni pomen. Njegovo nasprotje predstavlja eksplicitni pomen, ki bi teoretično v celoti zaznamoval to, kar je zajeto v jezikovnem izrazu, a ga slednji nikoli ne more popolnoma zaobjeti. Vsaka izjava, bodisi govorjena bodisi pisana, vsebuje namreč množico neizraženih podatkov (podatki o ozadju ali obojestransko vednost), ki jih delno poznata oba, izjavitelj in interpret, in ki jih je nemogoče povsem eksplicitno predstaviti.¹⁶ Implicitni pomen je torej to, kar lahko mislimo ali sporočimo poleg tega, kar eksplicitno ali dobesedno rečemo, pri čemer so nam v pomoč posebna orodja za povezovanje eksplicitne vsebine z neizraženimi, a relevantnimi podatki o ozadju.¹⁷ Ne smemo pozabiti tudi, da implicitni pomen ni fiksna entiteta, temveč se oblikuje med jezikovno interakcijo, in da je zato število implicitnih pomenov, ki jih lahko ima beseda, besedna zveza ali stavek, tako rekoč neomejeno.¹⁸

Če se na tem mestu vrnemo k rimski komediji, moramo najprej razkriti še neko drugo značilnost implicitnega pomena. Da v jeziku ne moremo biti povsem eksplicitni, se na prvi pogled zdi kot omejitev v smislu nenehne potrebe po pojasnjevanju podatkov o ozadju, zato da bi lahko razumeli kateri koli primer jezikovne rabe. Toda z vsemi konvencionalnimi sredstvi, s katerimi je mogoče sporočiti implicitni pomen, lahko manipuliramo tako, da jih izkoristimo za strateško tvorjenje pomena z jezikovno rabo.¹⁹ Tukaj pa smo že zelo blizu rimski komediji in njenim glavnim značilnostim, ki v luči pragmatičnega pogleda nanjo predstavljajo eno od bistvenih okoliščin pri tvorbi pomena in predvidevajo vse prej kot eksplicitnost v jezikovni rabi. Če izhajamo

¹⁵ Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 46.

¹⁶ Domneva, da izjavitelj in interpret poznata podatke o ozadju, temelji na ponavljajočih se in obojestranskih vrinjenih elementih, s pomočjo katerih bi na popolnoma ekspliciten jezikovni način skušali pojasniti njuno konverzacijo tako na verbalni kot tudi povsem fizični oziroma materialni ravni. Prim. Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 46.

¹⁷ Tako Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 78. Naše pojmovanje implicitnega in eksplicitnega temelji na izključno pragmatičnem izhodišču, ki njuno razlikovanje opredeljuje znotraj »komunicirane vsebine« oziroma izrečenega. O razliki med pragmatičnim in semantično/pragmatičnim pojmovanjem prim. Carston, »The Explicit/Implicit Distinction«, 35–62.

¹⁸ Clark, *Arenas of Language Use*, 331.

¹⁹ V jezikovni pragmatiki za nosilce ali implicitnega pomena veljajo zlasti predpostavke, logične implikacije, implikature, nato skupina, ki bi ustrezala klasični opredelitvi tropov kot nosilcev t. i. prenesenega pomena, ter izrazi za izražanje humorja, vljudnostne konvencije in podobno. Prim. Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 49–50.

iz zelo preproste (celo banalne) predpostavke, da je ena od značilnosti komedije kot zvrsti specifičen prikaz neke zgodbe, ki ga določajo uveljavljena pravila ali konvencije, potem lahko pričakujemo njihov vpliv tudi v okviru jezika, ki ga komedija uporablja.²⁰ Ali povedano nekoliko drugače in v kontekstu značilnosti rimske komedije: ker so besedila rimskih komediografov nastala za potrebe odrske uprizoritve, lahko implicitnost v njihovem jeziku razumemo tudi kot enega od povezujočih elementov med besedilom in njegovo uspešno uresničitvijo/uprizoritvijo na odru. In s pričujočo analizo bomo skušali pokazati, da je tisto, kar v rimski komediji na ravni jezika ostaja neizrečeno (obenem pa je sporočeno), mogoče razumeti kot enega poglavitnih dejavnikov, ki omogoča, da besedila rimske komedije postanejo polnokrvne in komično učinkovite gledališke umetnine.

3. Pragmatična analiza Terencijeve komedije Evnuh

*date operam, cum silentio animum attendite,
ut pernoscati' quid sibi Eunuchus velit.*
(Terencij, *Evnuh* 44–45)

*Potrúдите se zdaj, bodíte tiho,
prisluhnite, da boste izvedeli,
kaj vam komedija Evnuh sporoča!*²¹

Evnuh, zgodba o mladeniču, ki se preobleče v evnuha, da bi prišel do ljubljenega dekleta, velja za komedijo, s katero je Terencij dosegel svoj največji gledališki uspeh in ki je po mnenju večine raziskovalcev tudi najbolj »plavtavska« ali, kot pravi Gantar, »najbolj z dejanjem nasičena, najbolj razgibana«. ²² Zato ni presenetljivo, da je tudi slogovno in jezikovno bliže Plavtu, saj vsebuje večje število komičnih in zabavnih elementov kot Terencijeve ostale drame ter se intenzivneje poslužuje elementov Plavtovega oziroma tradicionalnega jezika komedije. ²³ Obenem je Terencij v komedijo *Evnuh* vpeljal dva (za tradicionalno komedijo tipična) lika, parazita Gnatonu in vojaka Trazona, ki sta med raziskovalci sprožila številna vprašanja, povezana s kontaminacijo in grškimi izvirniki, po katerih naj bi se slavni komediograf zgledoval, ter sodbe o neorganskosti likov in nepotrebnosti za razplet

²⁰ Za pregleden prikaz tipičnih značilnosti rimske komedije prim. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*.

²¹ Vse slovenske odlomke iz *Evnuha* navajamo v prevodu Kajetana Gantarja.

²² Gantar, Publij Terencij Afričan, 124.

²³ Za pregled raziskav in analizo plavtovskih jezikovnih prvin v *Evnuhu* glej Karakasis, *Terence and Language*, 121–43.

zgodbe.²⁴ Toda Gnaton in Trazon se v *Evnuhu* pojavita v štirih daljših prizorih, ki zajemajo več kot četrtino komedije, in namenjeno jima je več prostora in odrskega časa kot kateremu koli (osrednjemu) liku.²⁵

Za tokratno analizo smo izbrali dva prizora: 1.) Gnatonov prihod in razgovor s sužnjem Parmenonom (232–89) ter 2.) prihod in razgovor med Gnatomom in Trazonom (391–501), kjer bomo s pomočjo že omenjenih tipov implicitnega pomena (predpostavk, implikatur in posrednih govornih dejanj) skušali poiskati in pojasniti to, kar v razgovorih omenjenih likov ostaja neizrečeno.

3.1. Podatki o ozadju

Najprej poiščimo referenčni okvir oziroma čim več podatkov o ozadju, ki tvorijo tisti kulturni, socialni in jezikovni kontekst, v katerem so domnevno zasidrane izjave v obeh prizorih. Poleg elementarne obojestranske vednosti izjaviteljev in interpretov, ki izhaja iz njihovega poznavanja »realnosti« in temelji na izjavah tipa »Vem, da veš, da vem...«, sodijo v ta okvir nekatere značilnosti rimske komedije, ki jih je mogoče v kontekstu njihovega delovanja povezati z implicitnostjo v jeziku in nam bodo služile kot eden glavnih argumentov, na katerega se bomo sklicevali pri podrobnejši analizi besedila: vsebina komedije, vsebina izbranih prizorov, odrske konvencije in tehnike, tematika komedije, suspenz in ironija, portretiranje značajev in komična sredstva.²⁶ Pri tem se zdi pomembno poudariti tudi sledeče: vse trditve, ki jih bomo navedli kot referenčni okvir, so le

²⁴ Kot priznava Terencij sam v prologu, je *Evnuh* nastal kot predelava istoimenske Menandrove komedije *Evnuh* in komedije *Kóλαξ* (*Hinavec*), katere avtor naj bi bil prav tako Menander in od koder naj bi izhajala oba lika. Sodobnejše raziskave o tej problematiki so prispevali zlasti Lowe, »Terence and Menander«, 428–44; Ludwig, »Originality of Terence«, 205–15; Barsby, »Problems of Adaptation«, 230–49; Goldberg, *Understanding Terence*, 106–22. Pozornost k obema likoma je pravzaprav usmeril že Terencij, saj v prologu k *Evnuhu* vojak in parazit predstavljata jedro očitkov o plagiatorstvu, ki jih pesnik učinkovito zavrne (*Eun.* 23–34). Poleg vprašanj o problemu kontaminacije tovrstno avtorjevo poudarjanje lahko razumemo tudi kot retorično strategijo za usmerjanje pozornosti (antičnega) občinstva k izbranim likoma. Izhajajoč iz »plavtovski« narave *Evnuha* bi Gnaton in Trazon lahko predstavljala še posebej privlačen element, s katerim je želel pesnik pridobiti občinstvo. Obenem sodobni raziskovalci poudarjajo, da funkcija obeh likov v *Evnuhu* nikakor ni namenjena golemu humorju, temveč je gotovo tudi vsebinska in prispeva tudi k učinkovitejši karakterizaciji ostalih likov v drami. Glej npr. Goldberg, *Understanding Terence*, 113 in sl. A tovrstna vprašanja še vedno ostajajo odprta in, kot pravi Gilmartin, »raziskovati, kaj Trazon in Gnaton počneta v *Evnuhu*, pomeni zadovoljiti radovednost, ki jo je Terencij vzbudil v svojem prologu;« glej Gilmartin, »Thraso-Gnatho Subplot«, 263, prev. J. Ž.

²⁵ Ta štiri mesta so: Gnatonov uvodni prihod (232–89), Gnatonov in Trazonov prihod (391–506), Trazonov napad na hišo hetere Taide (771–816) in sklepni del (1025–1093), kjer mladenič Fajdria pristane na to, da bo skupaj s Trazonom delil Taido. Kratko vsebino komedije v celoti navajamo v nadaljevanju. O upravičenosti in vsebinski utemeljenosti vključitve obeh likov v dramsko dogajanje glej Golberg, *Understanding Terence*, 113–22.

²⁶ Tipične značilnosti komedije, ki jih navajamo kot referenčni okvir, so bile v med antičnimi komediografi tako rekoč ustaljena praksa, ki pa so jih posamezni (grški in rimski) pisci v različnih obdobjih lahko različno uporabljali. Pri tem je za rimsko komedijo pomembna tudi okoliščina, da so dramske konvencije večinoma privzete iz grške (nove) komedije. A s tem vprašanjem se na tem mestu ne bomo ukvarjali. Pri opredelitvi značilnosti izhajamo iz Duckworthove obsežne predstavitve (*The Nature of Roman Comedy*, 102–271) in navajamo le bistvene lastnosti.

»goli podatki« in ne skušajo vrednotiti uspešnosti drame s pomočjo meril sodobne dramatike, kajti referenčni okvir je tudi 2. stoletje pr. Kr. kot tako. Prav tako ne bomo navajali vseh značilnosti rimske komedije, temveč le tiste, ki imajo neposredno zvezo z izbranimi prizoroma. Obenem moramo ločiti med podatki o ozadju, ki jih imamo na voljo kot interpreti drame (podobno velja tudi za antično občinstvo), in med podatki o ozadju, ki jih posedujejo osebe na odru.²⁷ Ti so neke vrste trenutne okoliščine, v katerih so izrečene njihove izjave.

3.1.1. Vsebina komedije

Mladenič Fajdria je zaljubljen v hetero Taido, za katero misli, da ga ne mara več, in da bi si pridobil njeno naklonjenost, ji kupi evnuha. Tais ima v resnici druge težave, saj skuša od vojaka Trazona pridobiti lepo sužnjo, deklico Pamfilo, ki je nekoč živela z njo. Prav v Pamfilo pa se na smrt zaljubi Fajdrijev mlajši brat Hajrea in ji sledi, ko jo peljejo k Taidi. S pomočjo bratovega sužnja Parmenona se preobleče v evnuha, »v darilo«, ki je namenjeno Taidi, in se tako pretihotapi v heterino hišo, kjer si vzame neizkušeno dekle. Spletke se nadaljujejo, ko Tais povabi k sebi nekega Hremesa, ki je v resnici Pamfilin brat, in tako povzroči pravi val ljubosumja v vojaku Trazonu, ki se skupaj s prisklednikom Gnatonom in sužnji odloči obračunati z domnevnim tekmečem. Klobčič se razplete, ko sta pojasnjeni identiteta deklice in potegavščina namišljenega evnuha; vsi so zadovoljni in tudi mladenič Fajdria sprejme vojaka Trazona za tekmeča pri heteri, saj mu prisklednik Gnaton pove, da je ta povsem neškodljiv in da mu zaradi svojega bogastva lahko celo koristi.

3.1.2. Vsebina prizorov (232–89 in 391–501)

Naša analiza temelji na dveh prizorih, ki v drami nista povsem skupaj, a se vsebinsko tesno povezujeta: Gnatonov prihod (232) namreč neposredno napoveduje tudi kasnejši prihod vojaka Trazona (391). Središčna oseba v naši analizi je torej parazit Gnaton in njegovi dve tipični razmerji, prvo do nasprotnika (to je Fajdrijev suženj Parmenon), drugo do svojega dobrotnika – gospodarja, bahavega in nekoliko topoglavlega vojaka Trazona. Prav tako sta s stališča Gnatonova pomembni dve peripetiji, ki se zgodita v zvezi z njim in obema omenjenima osebama: prva, ko pripelje lepo sužnjo za hetero in se pri tem sreča s svojim zagrizenim sovražnikom, ter poročilo o dostavljenem darilu in pomenek s svojim dobrotnikom.

a) 232–89 (2. dejanje, 2. prizor):²⁸ prisklednik Gnaton v Taidino hišo pelje lepo sužnjo Pamfilo, vojakovo darilo, in se pri tem glasno hvali, kako

²⁷ Domnevamo lahko, da je antično občinstvo zaradi poznavanja dramskih konvencij določene načine konverzacije lahko pričakovalo vnaprej.

²⁸ Skoraj gotovo je, da oba avtorja delitve na dejanja nista poznala. V rokopisih iz 4. stol. (Ambrozijanski palimpsest in *Codex Bezae Cantabrigiae*) se najdejo le delitve na prizore. Znamenita delitev na pet dejanj se je v dramatikah uveljavila v Horacijevem času (A. P. 189–90). Donat in drugi komentatorji so se trudili, da bi Terencijeve komedije spravili v shemo petih dejanj, čeprav so vedeli, da so bile te sprva enovite. Donat navaja tudi (*ad Hec. praef.* 3.6; prim. *ad And. praef.* 3.6), da delitev Terencijevih dram na dejanja izhaja že iz Varonovega časa. Plavtove drame so bile razdeljene šele ok. 1500. Zaradi večje preglednosti analize smo poimenovali prvi prizor Gnaton-Parmenon in drugi prizor Trazon-Gnaton.

spretno in bistroumno si je uredil lagodno življenje. Suženj Parmenon ga ves čas zgroženo posluša in žalostno ugotavlja, da bo lepota dekl-ice povsem zasenčila vrednost evnuha, ki ga poklanja heteri njegov gospodar. Gnaton se nato pokroviteljsko loti tudi Parmenona in mu na videz skuša dati nekaj prijateljskih nasvetov, za katere slednji ve, da so namenjeni posmehu; zato se brani s cinizmi in se priskledniku ne pusti pretentati.

- b) 391–501 (3. dejanje, 1. prizor): lepa sužnja je sedaj že pri heteri in Gnaton poroča svojemu gostitelju, vojaku Trazonu, o uspešno izvedeni nalogi. Skrivaj ju posluša suženj Parmenon, ki mora k Taidi odpeljati evnuha. Gnaton kot pravi prisklednik ne pozabi hvaliti svojega gostitelja, kar ta s pridom izkoristi za domnevno resen pomenek o svojih sposobnostih, značajskih lastnostih in junaštvih.

3.1.3. Odrske konvencije in tehnike

- a) Funkcija monologa: prizor Gnaton-Parmenon se začne z daljšim Gnatonomim vstopnim monologom. Njegov namen je mogoče opredeliti tudi v luči implicitnosti: dramska konvencija, s katero Terencij pojasnjuje pretekle dogodke, ki so se odigrali izven odra (pripoved o tem, kako je parazit srečal nekega vrstnika), in predstavi govorečega (posebne lastnosti, ki jih mora imeti uspešen prisklednik), ima komičen učinek zlasti zato, ker Gnaton »na videz« moralizira. Skozi monolog namreč podaja neke vrste filozofski nauk ali celo demonstrira »retorično topiko«, s katero dokazuje, kako postati uspešen prisklednik.²⁹ Prizor, katerega osrednji del zapolnjuje zbadljiva konverzacija med parazitom in sužnjem, zaključuje še kratek izstopni monolog sužnja Parmenona, ki se prelevi v povezovalni monolog z naslednjim prizorom, a je obenem tudi žugajoči klic za odhajajočim Gatonom.³⁰
- b) Prisluškovanje in stranski govor: prisluškovanje je v *Evnuhu* razmeroma redko, saj ga najdemo le trikrat.³¹ V prizoru Trazon-Gnaton predstavlja prisluškovanje tipičen primer, ko prisluškovalc ne sliši zase nič pomembnega, a ima zato priložnost uživati v ironičnih opazkah, ki jih govori sam zase (in za zabavo občinstva). Suženj Parmenon (395) tako slučajno naleti na vojaka Trazona in prisklednika Gnatona ter se potuhne (*sed eccum militem*), ko se protagonista pogovarjata o vojakovih junaštvih in o tem, kako se mora »pravi« moški vesti do hetere. Parmenonove jezne pripombe že spadajo v območje druge konvencije (stranskega govora), ki je zelo pogosta tako v obeh izbranih prizorih kakor tudi v celotni drami. Kadar oseba govori zase, stoji v rimski komediji

²⁹ Prim. Saylor, »The Theme of Planlessness«, 300–301.

³⁰ V prizoru Trazon-Gnaton ne najdemo monologa, ker gre za razgibano konverzacijo.

³¹ 3. dejanje, 1. prizor (suženj Parmenon prisluškuje Trazonu in Gnatonu); 3. dejanje, 4. prizor (mladenič Antifon prisluškuje Hajreu); 5. dejanje, 1. prizor (Patiada in Tais prisluškujeta Hajreu).

običajno na odru tako, da je glavni govorec ne vidi in ne sliši (ali jo spregleda, tako kot Gnaton v prizoru Gnaton-Parmenon) ali pa sodeluje v konverzaciji, pri čemer še polglasno komentira izjave svojega sogovornika (tako kot Gnaton v pogovoru s Trazonom).³² V obeh izbranih prizorih srečamo množico takih polglasnih in ironičnih komentarjev, ki imajo glavno nalogo zabavati občinstvo, obenem pa izrisujejo tako značaje komentatorjev, kot tistih, ki so predmet njihovih komentarjev.

- c) Vstopna in izstopna naznanitev: prizor Gnaton-Parmenon vsebuje sicer le naznanitev ob vstopu osebe na oder, a gre za značilna elementa v rimski komediji, katerih osnovni namen je prispevati k čim večji jasnosti dogodkov in značajev v zapleteni zgodbi.³³ Parmenon tako na koncu 1. prizora v drugem dejanju naznani prihod Gnatonu:

sed quis hic est qui huc pergit? attat hi(c)quidem est parasitus Gnatho militis. (Terencij, *Evnuh* 228–29)

Glej, kdo prihaja sem! Saj to je Gnaton,
ki venomer se slini generalu!

in ta nato v drugem prizoru (267–86) prepozna Parmenona: »Sed Parmenonem ... video,/rivali' servom.« (»Glej no, glej,/ Parmenon sluga naše konkurence!«) Ob stereotipnih frazah je očitno, da v našem primeru obe izjavi vsebujeta tudi implicitni vrednostni sodbi (*parasitus militis* in *servus rivalis*), ki ju dopolnjuje ironičen podton.

- d) Postavitev dogajanja na prostem in izven odsko dogajanje: ker je odsko scena stalna³⁴ in se vse aktivnosti, ki so namenjene občinstvu, dogajajo na prostem, osebe pogosto prihajajo in odhajajo z odra iz različnih smeri, bodisi vstopajo skozi vrata bodisi zares odidejo.³⁵ Tudi v obeh izbranih prizorih se vse dogaja na prostem: v prizoru Gnaton-Parmenon med dogajanjem Gnaton dvakrat odide skozi vrata, ki predstavljajo Taidino hišo, in to ima vpliv na dogajanje. Njegovi svobodni vstopi v omenjeno hišo simbolizirajo oziroma implicitno sporočajo nezaslišano

³² Tovrstne izjave zagotovo sliši občinstvo, sogovornik pa večinoma ne, če pa že, potem ne sliši vsebine pripombe, temveč le to, da nekdo nekaj govori.

³³ Identiteta oseb se večinoma pojasni ob njihovem prvem vstopu ali nekoliko prej. Ime se ponavadi slučajno omeni v pogovoru ali v posebnem naznanilu, ki je del povezujočega monologa, ko se oseba približa govorečemu. To pomeni tudi, da so tovrstne izjave stereotipne, prave pogovorne formule ob snidenju ali slovesu, ki jim sledijo bodisi osebna mnenja ali druge pripombe. Prizor Trazon-Gnaton tovrstnih elementov ne vsebuje.

³⁴ Običajno sta to dve ali tri hiše v ozadju in pred njimi cesta, ki pelje z desne na trg, z leve pa v pristanišče.

³⁵ Veljalo je pravilo, da se mora oseba, ki je odšla z odra skozi ena vrata oziroma po eni strani, po isti poti tudi vrniti na oder ali pa mora spremembo pojasniti. Prim. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 119.

predrznost, ki je glavni razlog sužnjevega prezira, kakor predpostavlja, jo tudi povsem realno ugotovitev, da ima prisklednik za tako dejanje dovoljenje, ki ga sam in njegova hiša nimata. Na drugi strani v prizoru Trazon-Gnaton suženj Parmenon pride iz Simonove³⁶ hiše sredi pogovora med vojakom in prisklednikom, kar za razplet dogodkov ni pomembno, saj ga protagonista niti ne opazita. Sama sta prišla na oder pred njim in sta zatopljena v pogovor, ki se je pričel že prej. Gre za značilni element rimske komedije, ko dve osebi (običajno s strani) vstopita na oder in iz njunih začetnih besed občinstvo takoj izve, da je dialog, ki ga sliši, nadaljevanje že prej začetega pogovora izven odra.³⁷ Občinstvo prav tako pozna vsebino pogovora, ker je zanj izvedelo iz dogodkov, ki so se na odru že odvili. Tovrsten dialog zato ni namenjen toliko podajanju vsebine, temveč je v ospredju konverzacija kot dogodek in to, kar se bo v njenem okviru šele zgodilo (denimo parazitovi nasveti vojaku, kako naj se obnaša do hetere, kjer Gnaton nastopa kot neke vrste *praeceptor amoris*).

Duckworth o odrskem in izvenodrskem dogajanju pravi, da se dejanje vsake komedije le deloma odvija na odru, ker je gledalcem ves čas na ogled tudi aktivnost oseb izven odra, saj o njej na odru redno poročajo, in to lahko razumemo tudi kot neke vrste eksplikature.³⁸ Nekaj tega je mogoče videti tudi v prizoru Gnaton-Parmenon, kjer prisklednik s sužnjjo za kratek čas zapusti oder, ker jo mora odpeljati v Taidino hišo. Ko se vrne, sicer ne govori o tem, kaj se je zgodilo, ker to v trenutnih razmerah niti ni pomembno, sploh pa je že prej govoril o svoji nalogi. Za omenjeni prizor je pomembnejše nekaj drugega: s takim odhodom avtor naslika na odru tridimenzionalni svet in čeprav dogodkov znotraj hiše ne pojasnjuje, lahko občinstvo predpostavlja njihov okviren potek na osnovi vednosti o stvarnosti, ki jo ima o življenju sužnjev in o razmerah, ki običajno spremljajo njih prihod k novim gospodarjem.

3.1.4. Tematika komedije

Evnuh sodi v tisto skupino komedij, kjer igrajo pomembno vlogo zapleti, ki izvirajo iz napačne identitete. Tovrstne drame so po svoji zgradbi bolj zapletene in dogodki so večkrat bolj posledica prevare kot pomote. Kot smo že

³⁶ Simon je njegov dejanski gospodar in oče obeh mladeničev.

³⁷ Terencij pogosto tak dialog začenja z vprašanjem (tako tudi v našem prizoru, ko v verzu 391 pravi: »Magnas vero agere gratias Thais mihi?« (»Tais se mi pristrčno zahvaljuje?«), medtem ko Plavt uporablja različne oblike konverzacije (npr. vprašanja, ukaze, ponovitev že danih navodil, povzemanje prehodnega razgovora). A tovrstni dialogi niso edini način za predstavitve razgovorov, ki so se odvili ali se odvijajo izven odra, saj so rimski komediografi poznali še druge tehnike. Prim Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 126–32.

³⁸ Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 127. O vrstah dejanj, ki se odvijajo izven odra, bi lahko na široko pisali, a za naš izbor niso bistvena. Največkrat gre tako za srečanja in pogovore, ki so pomembni za razvoj dogodkov, ali za dogodke, ki so potrebni za uspeh pri prevari, ali za razkritje resnice in prepoznavanje oseb ter za najrazličnejše druge dogodke, ki po antičnih estetskih merilih niso najbolj primerni za to, da bi jih prikazovali na odru (npr. brodolom, zapeljivanje, zaobljube, porodi, pojedine).

povedali, je komedija *Evnuh* polna oseb in nasičena z dejanjem, vsebuje pa tudi veliko plavtovskega humorja. V njej sta združeni prevara (namišljeni evnuh ter Taidine spletke) in napačna identiteta (mlada sužnja – izgubljena sestra in svobodna državljanka), ki se enakovredno vraščata v dvojni zaplet z ljubezenskimi težavami dveh mladeničev (Fajdria in Hajrea) in na ravni tematike predpostavljata konverzacijo, ki bo vsebovala veliko »neizrečenega«. Toda, in to je bistvenega pomena za naša izbrana prizora, ob vsem naštetem ima komedija še »podzaplet«, ki ni le dodana zabavna »štoria« o bahavem vojaku in njegovem parazitu, ampak v glavno dejanje prinaša novo tematiko, ki jo na ravni jezikovne rabe v veliki meri določa prav nedobesednost.

3.1.5. *Suspens in ironija*

V prizoru Gnaton-Parmenon bi lahko na enem mestu govorili o neke vrste suspensu vnaprejšnjega pričakovanja, ki ga dodatno stopnjujeta sredstvi, ki sta neposredno povezani z implicitnostjo in posrednim izražanjem: namigovanje in napovedovanje dogodkov.³⁹ Ko namreč Parmenon (283) žuga Gnatonu *sine biduom hoc praeterat*, s tem občinstvo spomni, da se takrat z dežele vrne mladenič Fajdria in da je le-temu hetera obljubila (1. dejanje, 1. prizor), da bo odtlej samo njegova. Toda na drugi strani ga je parazit (oziroma njegov dobrotnik vojak Trazon) presenetil s krasnim darilom – mlado in lepo sužnjo, ki jo namerava pokloniti razkošja in lepote vajeni Taidi. Zaskrbljeni suženj tako s svojimi strahovi in z občudovanjem lepega dekleta v občinstvu dviguje napetost: ali se bo Tais držala dogovora, ki sta ga sklenila ljubimca, ali jo bo premamilo razkošje, ki ji ga ponuja vojak:

mirum ni ego me turpiter hodie hic dabo
cum m<eo> decrepito hoc eunucho. haec superat ipsam Thaidem. (Terencij, *Evnuh* 230–31)

Nak, tu sem jaz oplel, če se prikažem
z evnuhovimi starimi kostmi!
Ta punčka je še lepša od Tais!

Prizor Trazon-Gnaton je poln komične ironije, ki sicer ni toliko povezana z dogodki, o katerih bi občinstvo vedelo več kot osebe na odru, temveč gre za ironijo, ki izvira iz opisa značaja in vedenja bahavega vojaka. Občinstvo se je gotovo zabavalo ob pogovoru vojaka in prisklednika, ker je v naprej vedelo ali

³⁹ Prim. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 209. Avtor pravi, da je v rimski komediji suspens ali »napeto pričakovanje« mogoče razdeliti na dva tipa: »1.) suspens vnaprejšnjega pričakovanja; gledalec vé, kaj se bo zgodilo, a ne vé kdaj in kako; razvoju dejanja sledi in čaka v upanju ali v strahu na prihod pričakovanega dogodka; 2.) suspens negotovosti; gledalec izida vnaprej ne pozna in ostaja v stanju nevednosti in radovednosti tudi glede prihodnjih dejanj«. O komični ironiji po Duckworthu lahko govorimo takrat, ko »občinstvo vnaprej vé več o težavah in zapletih kot osebe, ki so vpletene v dogajanje na odru«. (Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 231; prev. J. Ž.)

vsaj lahko predvidelo (iz Gnatonovega vstopnega monologa v 1. dejanju), da je vojak navaden bedak, a o sebi zaradi bogastva in privilegirane službe misli povsem drugače. Ironijo stopnjujejo neprestani parazitovi stranski komentarji, ki razkrivajo dejansko stanje, in obenem zavzeta prigovarjanja ter hvaljenje vojakovih lastnosti, ki so na eni strani odraz prilizovanja (to je njihov eksplisitni pomen), na drugi strani pa kažejo tudi očitno uživanje v norčevanju (slednje spada že v območje implicitnega).

3.1.6. Portretiranje značajev

Zakaj je implicitnosti v veliki meri mogoče slediti ravno v prizorih, kjer nastopajo bahavi vojak, prisklednik in suženj, pravzaprav ni naključje. Gre za tipične osebe, ki imajo v rimski komediji stalne lastnosti in med katerimi je skoraj najbolj očitna prav večpomenskost v izražanju. Na kratko orišimo tri protagoniste, ki nastopajo v izbranih prizorih. Parmenon v vseh pogledih ni tipičen primer premetenega sužnja (*servus callidus*), ki je značilen za rimsko komedijo.⁴⁰ Ne le da neposredno ni vpleten v prevaro (kot *architectus doli*), ampak skuša mladega Hajrea celo odvrniti od prevzemanja identitete evnuha in na koncu je še sam žrtev Pitiadine prevare.⁴¹ Četudi je njegova naloga v resnici predvsem zabavati občinstvo z duhovitimi pripombami, lahko iz prizora Gnaton-Parmenon razberemo nekaj njegovih značajskih potez, zaradi katerih je to vendarle prepričljiva osebnost: svojim gospodarjem je zvest in jih spoštuje. Tako v 2. dejanju o mladem Fajdriu pove:

adeon homines inmutarier
ex amore ut non cognoscas <eu>ndem esse! hoc nemo fuit
minus ineptu', mage severu' quisquam nec mage continens. (Terencij,
Evnuh 225–27)

Kako ljubezen spremeni človeka!
Ne bi verjel, da je to isto bitje!
Nihče pod soncem ni bil bolj kot on
vzor resnosti, strogosti, pameti!

Parmenonova lastnost je tudi skrb za družino, kateri pripada, in bojevita drža do vseh, ki bi jo hoteli oškodovati (prim. 283). Nasprotniki so deležni moraliziranja (265): »Vidēn otium et cibū quid faciūt alienū?« (»Kam to pripelje, če sediš brez dela/ in noč in dan iz tuje sklede žreš!«); sarkastičnih pripomb (273): »{GN.} ...num quid nam hic quod nolis vides? {PA.} te.« ({GN.} »In vidiš tu še kaj/česar ne bi maral videti?/ {PA.} Tebe.«); in prezira (289): »Facete dictum:

⁴⁰ O razliki med Plavtovi in Terencijevi portreti sužnjev in posebnostih sužnja Parmenona v *Evnuhu* glej Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 250–51.

⁴¹ Vse te lastnosti so v resnici diametralno nasprotje lastnostim, ki jih imajo običajni sužnji v rimski komediji. Prim. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 251: »Suženj je zabaven, ker mu je prepovedano biti zabaven;« prev. J. Ž.

mira vero militi qui placeat!« (»Kakšen dovtip!// Kako je duhovit! Nič čudnega:/ pač po vojakovem okusu!«), čeprav ta nikoli ne zapade v žolčno opravljanje.

Gnaton se najbolje opiše kar sam v monologu; to je pretkan, bister človek z jasnimi življenjskimi cilji, ki je sposoben tudi samoironije. Velja za nenasi-tnaža in velikega poznavalca vseh družbenih plasti, od katerih so mu najbolj pri srcu neumni bogatini; le-teh se kot kak govornik loteva z retorično najučinkovitejšimi jezikovnimi sredstvi (tudi z implicitnostjo!), po drugi strani pa svoje znanje pokroviteljsko in tudi nekoliko zajedljivo razkazuje med sebi enakimi, še raje pa med tistimi ljudmi, ki so na družbeni lestvici nižje od nje-ga. Navedimo le del iz njegovega monologa, ki morda najlepše prikaže vse njegove sposobnosti:

hoc novomst aucupium; ego adeo hanc primus inveni viam.
est genus hominum qui esse primos se omnium rerum volunt
nec sunt: hos consector; hisce ego non paro me ut rideant,
sed eis ultro adrideo et eorum ingenia admiror simul. (Terencij, *Evnuh*
247–50)

A danes, moj golobček,
drugače se na med lovijo muhe! Iznašel nov, drugačen sem patent!
Posebna pasma je ljudi, ki vedno
bili bi radi najbolj pametni,
pa niso. In za temi jaz vohljam.
Ne dam si, da bi iz mene norce brili!
Ne, ne, le jaz se jim sladko smehljam
in občudujem njihove dovtipe.

Po drugi strani je Gnaton tudi zelo zabaven in duhovit, njegove opazke pa imajo zelo širok spekter: od čisto navadnih komičnih vložkov in nedolžnih duhovičenj, do ironično sarkastičnih pripomb, ki pa jih izreka le sam zase (in za občinstvo).

Trazona spoznamo v dialogu z Gnatom kot bahavega, nečimrnega, razuzdanega, topoglavega bojazljivca. Taki so večinoma vsi vojaki v rimski komediji. A Trazon je vendarle posebnost v dveh lastnostih. Prvič, ne hvali se s svojimi vojaškimi dogodivščinami, temveč z razumnostjo in duhovitostjo; kakor pravi Duckworth, so »njegove zmage prej besedni dvoboji kot tisti z mečem«. ⁴² In ko Gnaton zapoje hvalnico njegovi bistrosti, mu zadovoljno pritrdi, pri čemer imamo občutek, da zares verjame v svoje sposobnosti:

{GN.} labore alieno magno partam gloriam
verbis saepe in se transmovet quī habet salem;
quod in te est. {TH.} habes. (Terencij, *Evnuh* 399–401)

⁴² Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 265; prev. J. Ž.

{GN.} Kdor kaj soli ima, lahko z besedo
doseže večjo slavo kakor drugi
z največjo muko: ti imaš ta talent!
{TR.} Res je!

Drugič, Trazon iz nerazumljivega vzroka verjame, da mu vse, kar stori, prinaša naklonjenost pri ljudeh (359–60: »Est istuc datum/ profecto ut grata mihi sint quae facio omnia.« (»Res neverjetno,/ prav nos imam za to, kako so mi/ ljudje za vse hvaležni, kar storim.«) Tako je videti kot nekakšna dobrohotna kreature, ki v sebi tujih razmerah (kot je ljubezenski zaplet s Taido) celo iskreno prizna poraz in se brez predsodkov pusti podučiti (451): »Bene dixti, ac mihi istuc non in mentem venerat.« (»To si lepo povedal. Meni to/ še nikdar ni prišlo na misel.«)

3.1.7. *Komična sredstva*

Na tem mestu le omenimo nekatera jezikovna sredstva, s katerimi je mogoče zabavati občinstvo in se kot sredstva za tvorjenje implicitnega pomena pojavljajo v naših dveh odlomkih: ironija (tipičen je, denimo, začetek pogovora med Gnatonom in Parmenonom (271–73) ali pa Gnatonova stranska opazka (409–10), ko se Trazon pohvali, da kralj mara le njegovo družbo), pretiravanje (kar velja zlasti za večino Gnatonovih in Trazonovih izjav), sarkazem (npr. že omenjeno Parmenonovo zgražanje nad Gnatonovim načinom življenja v 265), filozofiranje (kamor sodi zlasti celotni Gnatonov vstopni monolog, ki vrhunec doseže v parazitovem predlogu za ustanovitev nove filozofske šole »gnatonikov«) in zabavni komentarji v obliki sarkastičnih izjav, ki sodijo k stranskemu govoru in so namenjeni občinstvu. Tak je primer v 254, kjer Parmenon skrivaj posluša Gnatonov monolog in si privoščiti komentar: »Scitum hercle hominem! hic homines prorsum ex stultis insanos facit.« (»Glej kakšna brihtna buča! Kak lisjak!/ Ta zna bedake spremeniti v tepce!«)

3. 2. Predpostavke in implikature

3.2.1 *Predpostavke*

Predpostavke so vidiki pomena, ki jih razumemo in jemljemo za samoumevne. Do njih lahko pridemo s procesom pragmatičnega sklepanja, pri katerem ne moremo sklepati na pomen, če ne upoštevamo kontekstualnih podatkov.⁴³ Predpostavke so lahko zelo občutljive na majhne spremembe v jezikovnem ali nejezikovnem kontekstu, čemur jezikovna pragmatika pravi »preklicljivost predpostavk«, poseben vidik preklicljivosti pa opredeljuje kot »problem projekcije predpostavk«. ⁴⁴ Pri slednjem gre za to, da se predpostavke, ki so vse-

⁴³ Predpostavke so lahko vsebovane v izrazih ali v konstrukcijah kot eksistencialne predpostavke, ki predpostavljajo obstoj stvarnih entitet na določenem kraju in ob določenem času, ali kot druge predpostavke, ki v okviru stvarnih entitet natančneje pojasnjujejo pomenske razsežnosti nekega izraza ali konstrukcije. Prim. Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 48–52.

⁴⁴ Prav tam, 51.

bovane v konstrukcijah, kadar so le-te del kompleksnejše strukture, lahko bodisi ohranijo (oziroma projicirajo na širšo strukturo) bodisi izgubijo.

Za ponazoritev takšne projekcije predpostavk smo izbrali nekaj primerov iz Gnatonovega monologa (232–53). Parazitov monolog lahko interpretiramo tudi kot zagovor priskledniškega načina življenja, ki med drugim vsebuje predpostavko o družbeni neenakosti, ki naj bi temeljila na različnih spretnostih ljudi. V uvodu monologa najdemo vprašanje v funkciji vzklika⁴⁵ (*Homini homo quid praestat?*), ki z adverbialno rabljenim *quid* uvaja čustveno zaznamovano trditev o obstoju razlik med ljudmi. Sintagma *homo homini praestat* (»človek presega/prekaša/se odlikuje pred človeka/človekom«) namreč predpostavlja razlikovanje na podlagi subjektovega (*homo*) uspešnega delovanja v smislu preseganja objekta (*homini praestare*) in s pomočjo katerega se oblikuje hierarhično razmerje med njima. Zaradi takojšnje ponovitve vprašalne strukture *stulto intellegens quid interest* (dobes. »kako se pameten razlikuje od neumnega«) predpostavka o obstoju razlik med ljudmi v nadaljevanju ostaja nedotaknjena in se projicira na antitetični par *stultus-intelligens*, ki predpostavlja, da je razlike mogoče opredeliti v okviru dveh specifičnih vrst ljudi, pametnih in neumnih. Prav tako je v odlomku iz zvez *conveni ... quendam mei loci hinc atque ordinis* (dobes. »srečal sem ... nekoga svojega položaja in vrste«) in *ego illum contempsit prae me* (dobes. »preziral sem ga v primerjavi s sabo«), ki sledi podrobnemu opisu osebe, mogoče sklepati, da obstajata tudi dve vrsti parazitov in ti so ali pametni ali neumni; projekcija na dve vrsti parazitov izhodiščno predpostavko o razlikah med ljudmi tako ohrani še naprej in v različnih kontekstih vse do konca monologa.

3.2.2 Konvencionalne in konverzacijske implikature⁴⁶

V jezikovni pragmatiki zavzema posebno mesto teorija konverzacijskih implikatur in konverzacijskih maksim, ki jo je razvil angleški filozof P. Grice, ko je želel ločiti med tem, kar govorec dobesedno reče, in tem, kar z izrečenim misli, namigne, implicira. Grice ločuje med konvencionalnimi implikaturami, do katerih prihajamo s pomočjo konvencionalnega oziroma logičnega sklepanja. Pravi namreč, da v nekaterih primerih že konvencionalni pomen uporabljenih besed, ki pomaga določati pomen tega, kar je izrečeno, določi tudi tisto,

⁴⁵ Prim. Hofmann, Lateinische Umgangssprache, 66.

⁴⁶ Izraz je uvedel Grice, sam pravi, da zato, »da bi se izognil vsakokratnemu izbiranju med tem ali onim članom družine glagolov, katerih osnovna naloga je implicirati« (*Studies in the Way of Words*, 24; prev. J. Ž.). Implikatura torej pomeni toliko kot neeksplicitni pomen v najširšem smislu in vsebuje sugestije, implikacije, itn. Griceova teorija o konverzacijskih maksimah je doživela velik odziv tako med filozofi kot tudi jezikoslovci in še danes velja za predmet aktivnega preučevanja in analiz ter poskusov, da bi jo bodisi ovrgli ali nadgradili. Eno od zelo plodnih smeri razvoja sta začela D. Sperber in D. Wilson, ki sta leta 1978 predlagala, da bi Griceove konverzacijske maksime morali nadomestiti z enim samim aksiomom pertinentnosti (ki je podoben Griceovi maksimi relevantnosti). V jezikovni pragmatiki je znana tudi kot *relevance theory*. Glej Žagar, *Od performativa do govornih dejanj*, 68.

kar je implicirano. Tovrstni implicitni pomeni so torej konvencionalno povezani s specifičnimi jezikovnimi oblikami.⁴⁷

Oglejmo si primer za konvencionalno implikatur, kjer pomen določajo specifične jezikovne oblike:

sed video erilem filium minorem huc advenire.
 miror quid ēx Piraeo abierit; nam ibi custos publice est nunc. (Terencij,
Evnuh 289–90)

A tam
 prihaja gospodarjev mlajši sin.
 Čudno, zakaj odšel je iz Pireja, kjer zdaj je v službi za carinika!

Izjava implicira, da mladeničev odhod iz Pireja nenavaden, ker tam opravlja službo carinika. O tem lahko konvencionalno sklepamo najprej iz prve trditve, kjer je to izraženo z adverbom *huc* in glagolom *advenire*. Druga trditev vsebuje tri izrazne oblike, iz katerih lahko sklepamo o implicitnem pomenu celotne izjave. Raba glagola *miror* izraža nenavadnost ali presenetljivost v zvezi s kakim pričakovanim dejanjem ali stanjem in zatorej zaznamuje nasprotno stanje, kot ga predvideva eksistencialna predpostavka, da je mladenič zdaj v Pireju zaposlen kot carinik (to predpostavljajo referenčnimi izrazi *Piraeus*, *custos*, *nunc*). Pojasniti moramo še, zakaj ima izjava implicitni pomen nečesa, kar je neutemeljeno oziroma neupravičeno. Izjavitelj je kot ožji član mladeničeve družine verjetno seznanjen tudi z razmerami, ki zadevajo mlajšega gospodarjevega sina. Presenečenje sužnja, ki ga izraža glagol *miror*, to potrjuje in implicira, da bi mladenič po vseh pravilih v tem času moral biti vsaj v Pireju, če že ne na delovnem mestu.

Druga skupina implikatur, ki se jim je Grice v glavnem posvečal, so konverzacijske implikature, ki nastanejo ob delovanju različnih standardnih konverzacijskih maksim. To so intuitivna načela, ki naj bi vodila konverzacijsko interakcijo v skladu s splošnim kooperacijskim načelom, katerega naj bi udeleženci konverzacije praviloma upoštevali. Griceova definicija kooperativnega načela se glasi: »Naj bo tvoj prispevek h konverzaciji tak, kakršnega na stopnji, na kateri nastopi, zahtevata sprejeti namen in smer govorne izmenjave, v kateri sodeluješ«.⁴⁸ Na osnovi tega načela je Grice formuliral štirih kategorije maksim, ki jih natančneje opredeljujejo podmaksime:⁴⁹

- I. *Maksima količine* (nanaša se na količino informacije, ki mora biti zagotovljena):
 - i) naj bo tvoj prispevek toliko informativen, kot zahtevajo trenutni nameni izmenjave;

⁴⁷ Grice, *Studies in the Way of Words*, 25.

⁴⁸ Grice, *Studies in the Way of Words*, 26; prev. J. Ž.

⁴⁹ Prav tam, 28.

- ii) naj tvoj prispevek ne bo bolj informativen, kot je potrebno.
- II. *Maksima kvalitete*: naj bo tvoj prispevek resničen:
 - i) ne reci tega, za kar misliš, da ni resnično;
 - ii) ne reci tega, za kar nimaš zadostnih dokazov.
- III. *Maksima relacije* (oz. relevantnosti): bodi relevanten.
- IV. *Maksima načina*: bodi jasen (če se ostale maksime nanašajo na to, kar je povedano, se slednja nanaša na to, kako je kaj povedano):
 - i) izogibaj se nejasnim izrazom;
 - ii) izogibaj se dvoumnosti;
 - iii) bodi kratek (izogibaj se nepotrebni dolgoveznosti);
 - iv) govori urejeno.

Konverzacijska implikatura sestoji torej iz oblik implicitnega pomena, na katere konvencionalno sklepamo iz domnevnega standardnega upoštevanja konverzacijskih maksim in iz izraznih oblik. A kdaj vemo, da je nekaj konverzacijska in ne konvencionalna implikatura? Grice pravi, da je navzočnost konverzacijske implikature vedno mogoče izpeljati s pomočjo intuicije v vlogi argumenta; če to ni mogoče, imamo opraviti s konvencionalno implikaturjo. Poslušalec se bo tako pri intuitivnem sklepanju o pomenu izrečenega zanašal na naslednje podatke: 1.) uporabljen je konvencionalni pomen besed, skupaj z identiteto vsakršnih referenc, ki so lahko vključene; 2.) prisotnost kooperativnega načela in konverzacijskih maksim; 3.) kontekst izjave (jezikovni ali drugi); 4.) ostale točke skupne vednosti (oz. podatkov o ozadju); 5.) dejstvo (ali domnevno dejstvo), da so vse pomembne točke, ki spadajo v predhodne teme, dostopne obema in da oba udeleženca vesta ali predvidevata, da je tako.⁵⁰

Oglejmo si primer iz prizora Trazon-Gnaton:

{TH.} sed heus tu, purgon ego me dē istac Thaidi,
quod eam me amare suspicatast? {GN.} nil minus.
immo auge mage suspicionem. (Terencij, *Evnuh* 434–36)

{TR.} Poslušaj, Gnaton! Kakor sem ti rekel, Tais sumniči me, da sem zaljubljen v to deklico. Kaj misliš: naj s Tais razčistim to zadevo?
{GN.} Bog ne daj! Samo še bolj ji sum razvzemaj!

Na podlagi maksime količine smemo sklepati, da trenutni namen izmenjave zahteva od Trazona nekoliko večjo informativnost in da govorec s tem ne krši druge podmaksime (sc. naj tvoj prispevek ne bo bolj informativen...), ker gre za daljšo konverzacijo, katere pričujoči del predstavlja uvod v povsem novo temo in je nanjo potrebno sogovornika pripraviti. Delovanje maksime kvalitete pripelje do implikature, da Trazon verjame in da ima za to zadostne

⁵⁰ Prav tam, 31.

dokaze, da ga Tais sumi prevare. Za njegovo vprašanje (*sc. purgone...*) lahko domnevamo, da je v njem upoštevana maksima relacije, ker je Gnatonov odgovor povsem nedvoumen, in da je torej informacija dovolj jasna kljub rabi posplošene sintagme (*sc. de istac*) in glagolske zveze *purgare se de aliqua re* (zagovarjati se zaradi česa), predvsem pa imata oba sogovornika o tem skupno vednost. »Gnaton namreč ve, da Trazon ve, da Gnaton ve,« da Tais sumi Trazona, da je zaljubljen v mlado deklico Pamfilo, prav tako je obema poznana narava razmerja med Taido in Trazonom. Iz vsega tega lahko Gnaton intuitivno sklepa, da mu vojak torej sporoča, da bi se rad odprto pogovoril z ljubico o nesporazumu glede mlade sužnje. To pomeni, da je Trazon s tem, ko je rekel *p* (*sc. ali naj s Tais razčistim to zadevo*), konverzacijsko impliciral⁵¹ *q* (*sc. s Taido bi se rad odprto pogovoril*) in Gnatonovo sklepanje bi po Griceu potekalo nekako takole:

- a) vprašal me je, ali mislim, da bi se moral s Taido pogovoriti o mladi sužnji;
- b) nikakršnega razloga ni, da ne bi upošteval konverzacijskih maksim in kooperacijskega načela;
- c) ne bi me vprašal, ali mislim, da bi se moral s Taido pogovoriti o mladi sužnji, če se ne bi rad odprto pogovoril z njo;
- č) ve, da lahko vidim, da je potrebna predpostavka, da bi se rad odprto pogovoril s Taido;
- d) ničesar ni storil, da bi me prepričal o nasprotnem;
- e) potemtakem je njegova intenca, da bi jaz mislil, da bi se rad odprto pogovoril s Taido;
- f) torej je impliciral, da bi se rad odprto pogovoril s Taido.

Toda poseben tip implicitnega pomena je tudi strateško izogibanje eksplcitnosti, ki temelji na »kršitvi« konverzacijskih maksim in pripelje do konverzacijskih implikatur, ki spadajo bodisi v območje konvencionalnih ali standardnih konverzacijskih implikatur bodisi imamo opraviti z vidiki pomena, ki so še bolj oddaljeni od tega, kar je dobesedno rečeno. Grice navaja štiri različne načine za neizpolnjevanje oziroma kršitev konverzacijskih maksim: 1.) udeleženec konverzacije krši maksimo prikrito in v tem primeru lahko poslušalca tudi zavaja; 2.) lahko se odloči za delovanje, ki je v nasprotju tako s konverzacijskimi maksimami kakor tudi s kooperativnim načelom, in to tudi jasno pokaže; 3.) sooči se lahko z nasprotovanjem maksim, kar pomeni, da kakšne maksime pač ne more izpolniti, a pri tem druge maksime ne krši; 4.) udeleženec lahko maksimo zasmehuje oziroma je očitno neuspešen pri njenem izpolnjevanju.⁵² Kršenje maksim predvidevajo torej različni primeri konverzacijskih implikatur, pri katerih prevladujeta dva procesa. Prvi zaznamuje t. i.

⁵¹ O razliki med logičnim in konverzacijskim impliciranjem glej Žagar, *Od performativa do govornih dejanj*, 66.

⁵² Grice, *Studies in the Way of Words*, 30. Avtor v nadaljevanju tudi podrobno navaja posamezne primere kršitev maksim.

izmikanje relevantnim temam, drugi pa govorjenje nečesa, kar lahko prepoznamo kot neresnično.⁵³

Oglejmo si še enkrat isti primer razgovora med Trazonom in Gnatonom, a tokrat nekoliko bolj natančno njegov drugi del.

{TH.} sed heus tu, purgon ego me dē istac Thaidi,
quod eam me amare suspicatast? {GN.} nil minus.
immo auge mage suspicionem. {TH.} *quor?* {GN.} *rogas?*
scin, si quando illa mentionem Phaedriae
facit aut si laudat, te ut male urat? (Terencij, *Evnuh* 434–38)

{TR.} Poslušaj, Gnaton! Kakor sem ti rekel, Tais sumniči me, da sem zaljubljen v to deklico. Kaj misliš: naj s Tais razčistim to zadevo?
{GN.} Bog ne daj!
Samo še bolj ji sum razvnemaj!
{TR.} *Zakaj?*
{GN.} *Sprašuješ? Dobro veš: kadar Tais omeni in hvali Fajdria, kako te to pogreje!*

Rekli smo že, da v prvem delu ni prekršena nobena maksima. Toda če pogledamo Gnatonov zelo jasen odgovor (*sc. nil minus*) in nato Trazonovo vprašanje (*sc. quor*), lahko vidimo, da je v prvem prekršena maksima načina, ker vsebuje izjava premalo podrobne informacije, kot je potrebno. Ker pa je ena od lastnosti implikatur tudi predvidljivost, lahko Trazon sprašuje po eksplicitni vsebini implikature v Gnatonovi izjavi. Prisklednikov drugi odgovor (*sc. Rogas? Scin...*) je zato pojasnjevalne narave in čeprav naj bi ekspliciral, kaj je mislil z *immo auge mage suspicionem* (t.j., da naj torej Trazon stori ravno nasprotno od tistega, kar je sam predlagal), implicira še nekaj drugega: Trazon odgovor na svoje vprašanje v resnici že pozna, saj se ta skriva v njegovem občutju ljubosumja (*sc. scin... te ut male urat*) in to so nove okoliščine, v katerih Gnaton izreka izjavo in ki določajo (oziroma spreminjajo) dobesedni pomen izjave *immo auge mage suspicionem*. Gnaton verjetno hoče reči nekaj takega: »Ti ljubiš hetero Taido in ker se bojiš, da bi jo izgubil, si ljubosumen na vsakega moškega, ki ga omeni, saj vsakič posumiš, da gre za novega izbranca. Če je torej sumničenje posledica ljubosumja in ljubosumje posledica ljubezni, te ljubi tudi Taida in bolj te bo sumničila, večja bo njena ljubezen do tebe.« Ljubosumje je tako dokaz ljubezni in prav takšno čustvo mora vojak vzbuditi tudi v heteri, če želi doseči uspešno zvezo.

Daleč najštevilnejši so v naših izbranih odlomkih primeri konverzacijskih implikatur, kjer je implicitni pomen neke vrste nasprotje tega, kar je dobesedno

⁵³ Prim. Verschueren, *Razumenti pragmatiko*, 57.

rečeno, in torej spadajo v drugi proces, ki ga omenja Verschuieren. V mislih imamo predvsem kršitve maksime kvalitete, ki se kažejo kot ironija, metafora,⁵⁴ hiperbola, in pa tiste tipe verbalne dejavnosti, ki sodijo v območje vljudnosti in humorja. Gre za tipična jezikovna sredstva v rimski komediji, katerih glavna naloga je zbudjati smeh. Oglejmo si še dva tovrstna primera:

{TH.} est istuc datum
 profecto ut grata mihi sint quae facio omnia.
 {GN.} advorti hercle animum. {TH.} vel rex semper maxumas
 mihi agebat quidquid feceram: aliis non item. (Terencij, *Evnuh* 395–98)

{TR.} Res neverjetno,
 prav nos imam za to, kako so mi
 ljudje za vse hvaležni, kar storim.
 {GN.} Da, res je. Sam že dolgo to opažam.
 {TR.} Celo sam kralj mi vedno je hvaležen.
 O, z drugimi ni tak!

Delovanje maksime kvalitete pripelje do implikature, da Trazon verjame in da ima za to zadostne dokaze (sc. hvaležnost kralja), da so mu ljudje hvaležni za vsako storjeno dejanje. Za tovrstno čustvo ima ob konkretnih dokazih (gre predvsem za v pogovoru prej omenjeno Taidino hvaležnost, ker ji je poklonil lepo sužnjo) še sam posebno sposobnost predvidevanja, kdaj mu bodo hvaležni. S tem pa implicitno sporoča, da v določenih razmerah natanko ve ali vsaj čuti, kaj mora storiti, da doseže pri ljudeh želeni učinek. Kako daleč je to od resnice in koliko je v izjavi ironije, lahko sklepamo iz parazitovega odgovora, a ne iz izraznih oblik, temveč iz širšega in kompleksnega ozadja, s katerim je povezana jezikovna raba v pričujočih izjavah (pri tem mislimo na vsebinske značilnosti in na tipične značajske lastnosti obeh sogovornikov). Brezpogojno prikimavanje, stopnjevano s podajanjem sogovornicu dopadljivega lastnega mnenja je tipična »priskledniška lastnost«, ki v izjavi zaznamuje očitno kršitev maksime kvalitete in tako povzroči, da je izjava prepoznavna kot neresnična. A poudariti moramo, da je ta neresnica prepoznavna zgolj občinstvu, medtem ko Gnatonov odgovor v odnosu do Trazona pravzaprav ostaja prikrita kršitev maksime kvalitete; tako zavajanje je več kot uspešno, saj bahavi vojak brez vsakršnih sumničenj nadaljuje svojo zgodbo. In ko nato Trazon omeni kraljevo hvaležnost, pri tem očitno krši maksimo kvalitete, natančneje drugo podmaksimo (sc. ne reci tega, za kar nimaš zadostnih dokazov), saj implicira, da ima kralj poseben odnos le do njega in do nikogar drugega. Na podlagi vojakovega bahavega značaja lahko domnevamo, da je

⁵⁴ Pri metafori moramo biti previdni, ker obstajajo v vseh jezikih številne konvencionalizirane strukture in izrazi, ki so bili v začetku morda metaforični, vendar ne zahtevajo sklepanja na osnovi maksim in kooperativnega načela.

implicirani pomen propozicije uporabljen v preveliki meri in da gre za t. i. hiperbolo ali pretiravanje.

{GN.} plurima salute Parmenonem
 summum suom inperitit Gnatho. quid agitur? {PA.} statur. {GN.} video.
 num quid nam hic quod nolis vides? {PA.} te. {GN.} credo; at numquid
 aliud?
 {PA.} qui dum? {GN.} quia tristi's. {PA.} nil quidem. {GN.} ne sis; (Teren-
 cij, *Evnuh* 270–73)

{GN.} Z iskrenimi pozdravi se poklanja
 Gnaton Parmenonu, najdražjemu
 prijatelju. In kaj počneš?
 {PA.} Stojim.
 {GN.} To vidim tudi sam. In vidiš tu še kaj,
 česar ne bi maral videti?
 {PA.} Tebe.
 {GN.} Si mislim. Vidiš še kaj drugega?
 {PA.} Kako to misliš?
 {GN.} Ker si žalosten.
 {PA.} Saj nisem.
 {GN.} O, pa še kako!

Odlomek je lep primer tipičnega humorja in ironije v rimski komediji. Ironijo najdemo že v vljudnostnem pozdravu na začetku: Gnaton dvakrat krši maksimo kvalitete, saj lahko iz njegove predhodne opazke, ki je namenjena občinstvu: »Nebulonem hunc certumst ludere« (»O, tega tipa si še privoščim prej,« *Eun.* 269), domnevamo, da pozdravi niso iskreni in tudi Parmenon zagotovo ni njegov najdražji prijatelj, sploh pa je njegov nasprotnik v boju za heterino naklonjenost. Pri Gnatonovem pozdravu se celo zdi, da imamo bolj opraviti z izrazom, ki spada k spoštljivosti, a je ta navidezna, ironična in v vlogi zasmehovanja socialnega položaja, ker prisklednik o sebi meni, da je na družbeni lestvici mnogo više od sužnja (kar ni sorazmerno s priljubljenostjo pri ljudeh). Hitre menjave in lapidarni Parmenonovi odgovori na izzivalna parazitova vprašanja, ki bi jih lahko ponazorili s slikovito prisposodobno mečevanja, služijo kot komično sredstvo za zabavo občinstva. Če si jih nekoliko natančneje ogledamo, vidimo, da tako Gnaton kot Parmenon namerno kršita konverzacijske maksime: prvi nekoliko krši maksimo količine (sc. drugo podmaksimo, naj tvoj prispevek ne bo bolj informativen, kot je potrebno), ker je preveč informativen (v smislu, da ga ne zanima Parmenonovo dejansko počutje, temveč želi na vsak način začeti pogovor o dekletu, ki ga pelje s seboj, kljub temu da se Parmenon z njim ne želi pogovarjati), drugi pa očitno krši maksimo relevantnosti in maksimo načina. Parmenon namreč dobro ve, po

čem ga sprašuje Gnaton, toda namerno odgovarja s pomensko ustreznimi, a kontekstualno neprimernimi izjavami.

3. 3. Posredna govorna dejanja

Za začetek zelo na kratko povejmo nekaj o teoriji govornih dejanj. Koncept je vpeljal filozof J. Austin, ko je hotel čim bolj zadovoljivo opredeliti jezik v smislu oblike dejanja. Pri tem je najprej ločil konstativne od performativnih izjav. Konstativi so izjave, v katerih rečemo nekaj, za kar lahko preverimo, ali je resnično, medtem ko so performativi izjave, v katerih storimo nekaj, za kar ne moremo preveriti, ali je resnično ali ne, a lahko ocenimo posrečenost le-tega. Ko je Austin prišel do spoznanja, da vse izjave vsebujejo tako konstativne kot performativne sestavine (v vseh nekaj rečemo in hkrati storimo), je dihotomičen princip nadomestil s trojno delitvijo: »lokucije« so dejanja, ki sestojijo iz tega, da nekaj rečemo (npr. izgovoritev glasovnega niza *plurima salute Parmenonem summum suom inpertit Gnatho* v *Eun.* 270, ki vsebuje propozicijo oziroma konstativni vidik govornega dejanja); »ilokucije« so to, kar storimo s tem, ko nekaj rečemo (ko Gnaton reče *plurima salute Parmenonem summum suom inpertit Gnatho*, s tem sužnja tudi pozdravi); »perlokucije« pa so to, kar dosežemo s tem, da nekaj rečemo (s tem, da reče *plurima salute Parmenonem summum suom inpertit Gnatho*, Gnaton povzroči, da Parmenon izrečeno prepozna kot pozdrav in se nanj odzove).⁵⁵

Austinovo delo je nadaljeval J. Searle, ki je uvedel formulo govornega dejanja $F(p)$, kjer F pomeni ilokucijsko moč, akcijsko plat vsakega govornega dejanja, p pa propozicijo, vsebinsko plat govornega dejanja.⁵⁶ Searle se je posvetil tudi fenomenu posrečenosti in ugotovil, da je potrebno za pravilno definicijo vseh tipov govornih dejanj določiti štiri nujne in obenem zadostne pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da velja govorno dejanje za posrečeno: pogoj propozicijske vsebine, pripravljalni pogoj, pogoj iskrenosti in bistveni pogoj (dejanska raba se nekoliko razlikuje od take stroge delitve).⁵⁷ Ob nujnih in zadostnih pogojih, ki so potrebni, da je govorno dejanje posrečeno, je Searle nekoliko predelal tudi Austinovih pet kategorij, v katere je po mnenju tradicionalne teorije govornih dejanj mogoče razvrstiti vsa govor-

⁵⁵ Glej Austin, *Kako napravimo kaj z besedami*, 85 in sl. Za večjo nazornost smo nekatere izvirne primere avtorja nadomestili s tistimi iz izbranih prizorov v Terencijevem *Evnuhu*. Na Slovenskem je problem performativnosti in njegov prehod v teorijo govornih dejanj posebej podrobno obravnaval Žagar, *Od performativa do govornih dejanj*.

⁵⁶ Prim. Searle, *Speech Acts*, 31. Če vzamemo primer *Obljubim, da jutri pridem*, vidimo, da je govorno dejanje sestavljeno iz dveh dejanj: ilokucijskega dejanja, ki je indikator govornega dejanja (tj. *obljubim*) in propozicionalnega dejanja (tj. *da jutri pridem*), ki ga natančneje določata referent (tj. *jaz*) in predikat (tj. *jutri pridem*).

⁵⁷ Prim. Searle, *Speech Acts*, 57–67. Searle je za primer eksplicitnega obljubljanja izdelal podoben sistem devetih pogojev, ki morajo biti izpolnjeni, če je v izrečenem stavku govorac G poslušalcu P iskreno in pravilno obljubil, da p . Devet pogojev je nato združil v štiri omenjene pogoje, ki jih je mogoče prenesti na katerokoli vrsto govornega dejanja in ki v dejanjski rabi ne nastopajo vedno kot del sheme.

na dejanja.⁵⁸ Za tovrstno razvrstitev je tudi značilno, da se posamezne kategorije med seboj ne izključujejo, saj najdemo v dejanski rabi veliko tipov dejanj, ki bi jih morali uvrstiti med hibride, če bi se strogo ravnali po tej delitvi.

Nekoliko si oglejmo še sredstva za zaznamovanje ilokucijske moči. Ilokucijska moč je odnos govorca do propozicijske vsebine. Pri tem lahko govorimo o več tipih jezikovnih funkcij ali o takšni vrsti ilokucijske moči, ki ustreza dejanju na strukturni ravni stavka: kadar nekaj trdimo, ima stavek asertivno moč, kadar nekaj ukazujemo ali prosimo, je njegova moč direktivna itn. Tiste stavčne elemente, iz katerih lahko sklepamo o ilokucijski moči, pa imenujemo sredstva za zaznamovanje ilokucijske moči; to so glagoli govornih dejanj (med njih spadajo tudi performativne rabe glagolov),⁵⁹ nekateri prislovi (tj. »resno«, »skratka«, »po pravici povedano« itd.), vidiki besednega reda, poudarka in intonacije ter tipi stavkov. Verschueren pravi, da je s poglobitnimi tipi stavkov v vlogi sredstev za zaznamovanje ilokucijske moči običajno povezana dobesedna moč stavka, to pomeni, da naj bi imeli deklarativni stavki asertivno moč, vprašalni stavki vprašalno moč, velelni stavki pa direktivno moč.⁶⁰

Toda obstajajo tudi stavki, kjer se tak vzorec podre, in za njih uporabljamo izraz posredna govorna dejanja. V tovrstnih stavkih namreč govorec ne misli natanko in dobesedno tega, kar izreče. Searle, denimo, za primere namigovanja, nakazovanja, ironije in metafore poudarja, da se pomen govorčeve izjave in pomen stavka v marsičem razlikujeta.⁶¹ Ponovno si oglejmo že večkrat omenjeno trditev iz *Evnuha*:

Hoc novomst aucupium. (Terencij, *Evnuh* 247)

A danes moj golobček, drugače se na med lovijo muhe!

⁵⁸ Glej Austin *Kako napravimo kaj z besedami*, 126–39 in Searle *Expression and Meaning*, 8–29. Searlove kategorije, ki so danes uveljavljene tudi v jezikovni pragmatiki, so: 1.) asertivi (npr. trditve; izražajo verjetje, prilagajajo besede stvarnosti in zavezujejo govorca k resničnosti tega, kar trdi), 2.) direktivi (npr. prošnje ali ukazi; prilagajajo stvarnost besedam in veljajo za poskus, da govorec sogovorca pripravi do tega, da nekaj stori), 3.) komisivi (npr. obljube ali ponudbe; izražajo intenco, prilagajajo stvarnost besedam, veljajo za govorčevo zavezo, da bo storil določeno dejanje), 4.) ekspresivi (npr. opravičila ali zahvale; izražajo razna duševna stanja, ne poznajo smeri prilagajanja med besedami in stvarnostjo in kratko malo veljajo za izraze duševnega stanja), 5.) deklarativi (npr. krščevanje, abdiciranje, vojna napoved; ne izražajo duševnih stanj, prilagajajo besede stvarnosti in stvarnost besedam, njihov namen je, da povzročajo spremembe v (institucionalni) stvarnosti).

⁵⁹ Slednje razdelimo še na eksplicitne performative (govorna dejanja, ki vsebujejo glagole »obljubiti« ali »krstiti« v prvi osebi ednine, v sedanjiku, povednem naklonu in tvornem načinu ter opisujejo vrsto dejanja, ki ga izvajamo) in na primarne performative, ki so vse druge oblike izjav, ki so izgovorjene z istim pomenom dejanja, npr. obljube.

⁶⁰ Verschueren, *Razumeti pragmatiko*, 46.

⁶¹ Predvsem pa v teh primerih ne poteka proces, ki je značilen za t. i. neposredna govorna dejanja: govorčeva intenca je proizvesti v poslušalcu neki ilokucijski učinek s tem, da poslušalec prepozna njegovo intenco proizvesti ta ilokucijski učinek, to prepoznanje pa name-rava doseči prav s pomočjo poslušalčevega poznavanja pravil, ki obvladujejo izrekanje stavka. Prim. Searle, *Expression and Meaning*, 30.

Velelni stavek, ki ga Gnaton v svojem vstopnem monologu (prizor Gnaton-Parmenon) v okviru opisa dogodka izreče svojemu revnemu sovrstniku, ima asertivno dobesedno moč, kajti njegov primarni ilokucijski smisel je trditev (dobes. »to je nov način lova na ptice«).⁶² Gre namreč za metaforično ponazoritev parazitovega stališča o tem, kako je mogoče najti primerne bogataša za izkoriščanje, ki pa ga je v okviru konverzacije⁶³ mogoče interpretirati tudi kot neke vrste ponudbo v smislu »ponujam ti idejo, kako se je treba približati bogatašem« (s tem se Gnaton na nek način zaveže, da bo sogovorniku razkril svojo strategijo), kar pomeni, da ima izjava obenem tudi lastnosti komisiva. To je pomembno zlasti zato, ker v »svetu«, ki ga poznata govorec in sogovorec, Gnatonov sogovorec predstavlja neizkušenega, naivnega in neuspešnega človeka (prim. zlasti karakterizacijo v *Eun.* 235 in sl. ter 260 in sl.), medtem ko *aucupium* zaznamuje »premišljeno in uspešno delovanje lovca na plen«.⁶⁴ In ker govorec velja za spretnega in bistrega človeka, ki ni le teoretik, ampak nedvoumno sporoča, da zmore celo sam povzročati tovrstno delovanje (prim. njegov opis »prenosa tehnike v prakso«, *Eun.* 248 in sl.), sogovorec pa predstavlja njegovo diametralno nasprotje, lahko sklepamo, da izjava ne velja zgolj za trditev. V njej se namreč govorec hkrati tudi implicitno zavezuje (ali vsaj ponuja), da bo storil dejanje razkritja svojih spretnosti neukemu sogovorniku.

V drugo skupino spadajo primeri, ko govorec izreče stavek in misli to, kar pravi, a s tem misli tudi neko drugo ilokucijo z drugačno propozicijsko vsebino.⁶⁵ Izrečena izjava ima tako dve ilokucijski moči oziroma eno ilokucijsko dejanje je izvedeno posredno tako, da ga izvaja drugo. Tisto ilokucijsko dejanje, ki se ne ujema z dobesednim pomenom izrečenega, se imenuje primarno ilokucijsko dejanje. Govorec ga izvede ob izrekanju tega, kar predstavlja sekundarno ilokucijsko dejanje, ki ustreza dobesednemu pomenu izjave.⁶⁶

Da bi lahko pojasnili primarno ilokucijsko dejanje oziroma »posredni del« v posrednih govornih dejanjih, moramo po Searlovem mnenju upoštevati teorijo govornih dejanj, nekatera osnovna načela Griceovih konverzacijskih implikatur, dejanske podatke o ozadju, ki so dostopni govorcu in sogovorniku ter njegovo sposobnost sklepanja. Zlasti slednje je bistvenega pomena, če hočemo, da je komunikacija, v kateri nastopajo posredno izražene teme, uspešna.

⁶² V duhovitem prevodu Kajetana Gantarja je ohranjen prvotni smisel samostalnika *aucupium*, ki zaznamuje lov na ptice (iz *auceps* < *aviceps*; iz *avis* in *capere*), a se v prenesenem pomenu uporablja v smislu hlastanja po čem, za čim. Wiesthalerjev slovar navaja celo dotično sintagmo iz *Evnuha* in zanjo predlaga prevod »nova vrsta zaslužka«.

⁶³ Gnaton omenjeno izjavo izreče v razgovoru z obubožanim sovrstnikom, ki ga sprašuje za nasvet.

⁶⁴ Morda ne bo odveč, če na tem mestu omenimo tudi možnost nekoliko drugačne interpretacije v okviru teorije govornih dejanj, ki jih ponuja sintagma »loviti se kot muha na med«. Slednja bi zaznamovala »delovanje nečesa na kaj z neustavljivo privlačnostjo«.

⁶⁵ Tipičen je znani Searlov primer *Ali mi lahko podaš sol?*, ki ni le vprašanje o poslušalčevih zmožnostih, temveč tudi prošnja za izvršitev dejanja.

⁶⁶ Terminologijo, ki je na prvi pogled nenavadna (pričakovali bi ravno obratno poimenovanje, a zdi se, da je v ospredju glavni namen govorca oziroma to, kar hoče z izrečenim v resnici povedati), smo si sposodili iz Searlovega dela *Expression and Meaning*.

Searle navaja rekonstrukcijo desetih korakov sklepanja, ki so potrebni za izpeljavo primarnega ilokucijskega dejanja iz sekundarnega, in zelo natančno pojasnjuje primere posameznih tipov, zlasti direktive, kjer so posredna govorna dejanja del vljudnostnih strategij.⁶⁷

Ker je stara rimska komedija literarno delo, ki se je v antiki vedno izvajalo v živo pred občinstvom, je le-tega prav pri iskanju implicitnega pomena morda smiselno upoštevati kot tretjega in stalno navzočega »poslušalca«. V dogajanje aktivno sicer ne posega, toda za staro rimsko komedijo lahko brez dvoma trdimo, da so vse izjave oseb na odru zlasti zaradi občinstva vedno izrečene tako, kot so. Za opredelitev antičnega občinstva v smislu tretjega poslušalca je pomembno tudi dejstvo, da je zanj povsem samoumevno poznavanje odrskih, jezikovnih in sploh dramskih konvencij. To pomeni, da ima skoraj enake podatke o ozadju kot odrske osebe, le da se pri slednjih te kažejo v drugi ravnini, in sicer kot stvarne entitete, ki pa jih določajo ideološki, socialni, kulturni in zgodovinski referenčni okvirji iz sveta občinstva. Če ob tem upoštevamo še Clarkovo teorijo o dodatnem tipu govornih dejanj – informativu, pridemo do zanimive ugotovitve, da je vsaka izjava odrske osebe v resnici najprej tudi informativ, ki kot sestavina pomena izjave zdaj bolj zdaj manj stopa v ospredje. Clark⁶⁸ namreč pravi, da govorec z vsakim izrekanjem izvaja dve govorni dejanji. Eno je tradicionalno govorno dejanje (npr. trditev, obljuba, opravičilo), ki je namenjeno naslovljencu, drugo, ki se imenuje informativ, pa je namenjeno vsem udeležencem konverzacije.⁶⁹ Namen informativa je torej vse udeležence konverzacije enakovredno »informirati« o tem, da je neko ilokucijsko dejanje (npr. trditev, obljuba ali opravičilo) namenjeno izbranemu naslovljencu. To je pomembno zlasti za razumevanje okoliščin izrečenih izjav (in s tem tudi njihovega pomena), kadar vsi udeleženci konverzacije niso neposredno vključeni vanjo. Ko vpraša Trazon Gnatona na začetku 3. dejanja (*Eun.* 391): »Magnas vero agere gratias Thais mihi?«, je njegova izjava obenem tudi informativ za vse udeležence konverzacije (sc. za Gnatona in za občinstvo), da izvaja vprašanje, ki je namenjeno Gnatonu.

V rimski komediji bi občinstvo⁷⁰ lahko opredelili kot neke vrste stalnega »prisluškovalca«, ki ga nikakor ne gre enačiti s prisluškovanjem na odru in do

⁶⁷ Glej prav tam, 31–35. Naša analiza primera posrednega govornega dejanja iz *Evnuha* s pomočjo omenjenega Searlovega mehanizma bo nekoliko bolj preprosta in mestoma drugačna.

⁶⁸ Glej Clark, *Arenas of Language Use*. Zanimivo je dejstvo, da je Clark v ta namen preučeval le vsakdanjo konverzacijo, kjer se informativi zdijo nepotrebni, medtem ko postanejo smiselni prav v dramatiki, ki sicer skuša posnemati konverzacijo, a je povsem jasno, da je ta določena vnaprej.

⁶⁹ Velja tudi za posredna govorna dejanja; v tem primeru govorec izvede tri govorna dejanja, dve tradicionalni in informativ.

⁷⁰ To izhodišče bi bilo deloma mogoče povezati tudi s konvencijo prekinitve odrske iluzije, ko dramska oseba občinstvo neposredno nagovori ali dogodek označi kot igro, sebe pa le kot igralca, ki igra določeno vlogo. Povezavo med omenjeno konvencijo in posrednimi govornimi dejanji bi bilo mogoče iskati zlasti tam, kjer je iz besedila mogoče sklepati, da govorec poleg osebe na odru očitno nagovarja tudi občinstvo. Prim. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, 132–36.

katerega imajo govorci na odru različen odnos. Clark⁷¹ opredeljuje odnos govorca do prisluškovalca s štirimi kategorijami: 1.) indiferenca (govorcu je popolnoma vseeno, če prisluškovalec razume njegove izjave ali ne), 2.) razkrivanje (govorec tvori izjave tako, da jih lahko prisluškovalec razume), 3.) prikrivanje (govorec govori tako, da ga prisluškovalec ne more razumeti in se tega zaveda) in 4.) pretvarjanje (govorec govori tako, da prisluškovalec pomotoma misli, da je nekaj tako, a v resnici ni). Odnos ali stališče, ki ga govorec zavzame do prisluškovalca, pa vpliva na to, koliko »informativen« bo njegov informativ.

Po krajšem ekskurzu, ki je na tem mestu predvsem zato, da bi s pomočjo teorije govornih dejanj nakazali tudi vlogo občinstva v stari komediji,⁷² si v zvezi s posrednimi govornimi dejanji oglejmo poudarjeni mesti v naslednjem primeru. Kot rečeno, bomo pri analizi skušali kar najbolj upoštevati Searlovo teorijo govornih dejanj, Griceove konverzacijske implikature, podatke o ozadju in sposobnost sklepanja sogovorca, vsemu temu pa bomo na koncu dodali še Clarkovo teorijo o informativu.

{GN.} quā̃m hōc munu' gratum Thaidi arbitrare esse? {PA.} hoc nunc dicis
eiectos hinc nos: omnium rerum, heus, vicissitudost. (Terencij, *Evnuh* 275–76)

{GN.} No, povej, kaj misliš:
Kako bo to darilo všeč Tais?
{PA.} S tem hočeš reči, da nam je pri njej
odklenkalo? A vedi: na tem svetu
se vse spreminja!

Da velja Gnatonova izjava za posredno govorno dejanje, je mogoče sklepati šele iz Parmenonovega odgovora, ki predstavlja okoliščine, od katerih je odvisen implicitni pomen izrečene Gnatonove izjave. Sekundarno ilokucijsko dejanje ali dobesedni pomen izjave je vprašanje, njen primarni ilokucijski smisel pa je opozorilo (v smislu: »Opozarjam te, da bo to darilo Taidi zelo všeč!«), ki spada v skupino direktivov, ko govorec skuša prepričati sogovorca, naj nekaj stori (v našem primeru Gnaton implicitno sporoča Parmenonu, naj se umakne iz tekme za Taidino naklonjenost, ker bo njihova stran s tem darilom zagotovo zmagala). Gre tudi za neke vrste vljudnostno strategijo, ko govorec sprašuje sogovorca po njegovem mnenju. A Gnaton s postavljenim vprašanjem Parmenonu pravzaprav že vsiljuje svoje stališče, ki izhaja iz drugotnih okoliščin in ki je podatek iz ozadja, poznan obema udeležencema pogovora (v mislih imamo okoliščino, da je ob pogovoru prisotna deklica, ki jo

⁷¹ Clark, *Arenas of Language Use*, 256.

⁷² Prim. Beacham, *The Roman Theatre and Its Audience*.

parazit pelje kot darilo za hetero, na kar kaže raba kazalnega zaimka za 1. osebo, *sc. hoc munus*). Govorec daje sogovornu hkrati tudi vedeti, da je njegovo mnenje oziroma dejanski odgovor na vprašanje drugega pomena. Gnaton tako sporoča Parmenonu, da bo Tais, ko bo videla lepo dekle, ki ga Trazonov prisklednik pelje k njej, pozabila na Parmenonovega gospodarja in na njegova darila.

Če pojasnimo to še s pomočjo teorije govornih dejanj, lahko rečemo, da opozorilo velja za posrečeno, ker so bili izpolnjeni nujni in zadostni pogoji:

- *pogoj propozicijske vsebine*: z izrekanjem opozorila Gnaton napoveduje prihodnji dogodek, to je, da bo darilo popolnoma navdušilo Taido;
- *pripravljalni pogoj*: Parmenon ima razloge, da verjame, da se bo dogodek zgodil in da ni v njegovem interesu;
- *pogoj iskrenosti*: Gnaton verjame, da bo Taidi darilo všeč in da bo zato le Trazonova ljubica;
- *bistveni pogoj*: izjava velja za Gnatonov poskus, da bi Parmenona prepričal, da dogodek ne bo v njegovo korist.

Parmenon odgovarja na Gnatonovo vprašanje-opozorilo z vprašanjem, na podlagi katerega lahko sklepamo o implicitnem pomenu Gnatonove izjave. Kateri koraki določajo proces Parmenonovega sklepanja o tem, kaj je »v resnici mislil« Gnaton s svojim vprašanjem?

1. *korak*: Gnaton me je vprašal za mnenje o Taidinem odzivu, ko bo vide-la njegovo darilo (*dejstvo o konverzaciji*);
2. *korak*: domnevam, da spoštuje kooperacijsko načelo in da ima njegova izjava neki smisel ali namen (*Griceova konverzacijska načela*);
3. *korak*: pogovor ni tak, da bi nakazoval Gnatonovo dejansko zanimanje za moje mnenje (*dejanski podatek o ozadju*);
4. *korak*: razen tega Gnaton verjetno že pozna odgovor na svoje vprašanje, da mislim, da bo darilo Taidi zelo všeč (*dejanski podatek o ozadju*);
5. *korak*: zato je njegova izjava najverjetneje ni le vprašanje. Verjetno ima kakšen skrit ilokucijski smisel (*sklepanje iz 1., 2., 3. in 4. koraka*); Kakšen je?
6. *korak*: pripravljalni pogoj za katerokoli direktivno ilokucijsko dejanje je sposobnost poslušalca izvesti dejanje, ki je predciran v pogoju propozicijske vsebine (*teorija govornih dejanj*);
7. *korak*: zato je me je Gnaton vprašal za mnenje in moj odgovor na vprašanje bi posledično povzročil, da je pripravljalni pogoj za opozorilo izpolnjen, to je, da imam razloge za verjetje, da bo darilo Taidi všeč in da to ni v mojem interesu (*sklepanje iz 1. in 6. koraka*);
8. *korak*: trenutno se pogovarjava o lepi mladi sužnji, ki jo Gnaton ravno-kar pelje kot Trazonovo darilo v Taidino hišo, in dekle stoji zraven naju. Trazon je ljubezenski tekmeč mojemu gospodarju Fajdriu, Gnaton pa se kot njegov prisklednik neprestano prilizuje vsem, ki bi mu lahko koristili (*podatki o ozadju*);

9. *korak*: zatorej je nakazal na izpolnitev pripravljalnega pogoja za opozorilo, katerega zahtevane pogoje najverjetneje želi, da izpolnim (*sklepanje iz 7. in 8. koraka*);
10. *korak*: tako me ob pomanjkanju kakega drugega ilokucijskega smisla verjetno opozarja, da bo Taidi darilo zelo všeč (*sklepanje iz 5. in 9. koraka*).

Parmenon torej razume Gnatonovo vprašanje na tak način, kot ga tudi eksplicira: »Hoc nunc dicis eiectos hinc nos.« (»S tem hočeš reči, da nam je pri njej odklenalo?«) Pri tem moramo spet poudariti naslednje: Gnatonovo vprašanje bi v drugačnih okoliščinah lahko pomenilo nekaj povsem drugega; lahko bi bilo običajno vprašanje, katerega namen bi bil le pridobiti informacije o nekogaršnjem mnenju, ali pa bi vprašanje imelo ob običajnem še kak drug ilokucijski smisel, ki bi bil odvisen od poslušalčevega prepoznavanja govorčevih trenutnih namenov in ciljev.

Kaj pa Clarkov informativ? Kaj se zgodi, če izhajamo iz predpostavke, da so v stari komediji vse izjave namenjene tudi občinstvu, ali Gnaton vse to, kar je iz njegovega konverzacijskega prispevka razumel Parmenon, obenem sporoča tudi občinstvu? In kakšen je njegov odnos do občinstva v trenutku izrekanja? Morda je prav tale značilnost ključna za pritrdilni odgovor na drugo vprašanje: tik preden Parmenonu postavi omenjeno vprašanje, Gnaton sam zase (in za občinstvo) pravi: »Uro hominem.« (»Zdaj ga žgem na živem ognju,« *Eun.* 275.) Ne glede na to, da je stranski govor te vrste konvencionalno komično sredstvo, lahko izjavo interpretiramo tudi kot pojasnilo občinstvu oziroma kot razkrivanje svojih namenov v zvezi s Parmenonom kot neposrednim udeležencem konverzacije. Občinstvo je s tem pridobilo dodatne podatke o ozadju, na osnovi katerih bo lahko sklepalo o pomenu njegove naslednje izjave. Iz tega bi lahko sklepali, da se Gnaton »zaveda« prisotnosti občinstva in da ima z njim tudi stik.

Da je Gnatonova izjava obenem tudi informativ, lahko ponazorimo tudi s pogoji posrečenosti, ki morajo biti za to izpolnjeni:

- *pogoj propozicijske vsebine*: Gnaton daje vedeti, da z izrekanjem izjave izvaja ilokucijsko dejanje, ki je naslovljeno na Parmenona;
- *pripravljalni pogoj*: ob izrekanju izjave izvaja Gnaton ilokucijsko dejanje, ki je naslovljeno na Parmenona;
- *pogoj iskrenosti*: Gnaton želi, da je splošno znano med njim in udeleženci konverzacije (Parmenon, občinstvo in deklica), da Gnaton ob izrekanju izjave izvaja ilokucijsko dejanje naslovljeno na Parmenona;
- *bistveni pogoj*: Gnatonovo izrekanje izjave velja za poskus, da bi dosegel pri vseh udeležencih konverzacije vednost, da Gnaton z izrekanjem izjave izvaja ilokucijsko dejanje naslovljeno na Parmenona.

S tem, ko Gnaton Parmenonu postavi omenjeno vprašanje, je torej njegov namen tudi vse udeležence konverzacije enakovredno »informirati« o tem, da je ilokucijsko dejanje opozorila namenjeno Parmenonu. In če se na tem mestu

spomnimo, da gre za rimsko komedijo, morda niti ni tako drzna trditev, če rečemo, da je informativ neke vrste dramska konvencija, ki vpliva na strateško tvorjenje pomena.

4. Sklep

Kaj torej ugotovimo s pragmatično analizo ali katere teme v razgovorih izbranih odlomkov se s pomočjo orodij jezikovne pragmatike pokažejo kot implicitno izražene?

Če najprej povzamemo ugotovitve iz prvega izbranega prizora (prizor Gnaton-Parmenon), lahko rečemo, da je prizor skorajda v celoti zasnovan na implicitnem izražanju. Parazit Gnaton in suženj Parmenon sta zaradi nastalih razmer odkrita besedna nasprotnika, a se skrivata za vljudnostnimi izrazi (sc. to velja zlasti za parazita) ali za cinizmom (sc. večina tega, kar govori suženj). Antagonizem pa ni toliko povezan s konkretnimi dogodki, temveč gre bolj za socialno in idejno nasprotje med njima, ki je glavni vir za tiste misli, ki ostajajo neizrečene. Gnaton ima razmeroma lagodno življenje, ki je posledica sposobnosti preživetja oziroma spretnosti v »obiranju« gospodarjev. Svoje značajske lastnosti in položaj eksplicitno poudarja le takrat, ko je sam, a kljub temu ob vsaki priložnosti, sicer z izbranimi sintagmami, sogovorniku implicitno daje vtis o lastni večvrednosti, ki ga dodatno začini še s stranskimi komentarji. Le-ti so pri obeh neke vrste dodaten komentar ob poteku konverzacije. Parmenon je zadržan in zaskrbljen značaj, ki se ob taki besedni preračunljivosti počuti nelagodno. Zdi se, da je zanj parazit kot člen v družbi popolnoma nesprejemljiva oblika bivanja, zlasti če ob tem pomisli na svoje nezavidljive razmere, zato do Gnatonu skoraj v vsaki besedi implicitno izraža prezir in sovraštvo. To lahko vidimo v kratkih odgovorih, kjer se pogosto najde le odgovor, ki ga zahteva vprašalnica, kontekstualno pa so bolj ali manj neustrezni. Njegova jeza se besedno v polni meri izrazi šele, ko Gnaton odide.

V drugem izbranem prizoru nastopajo sicer vsi trije protagonisti, a suženj Parmenon nima pomembne vloge za razplet dejanja. Je zgolj prisluškovalec, ki pa ne sliši nič takega, kar bi lahko vplivalo na prihodnje dogodke. Občasno si privoščijo kakšno sarkastično pripombo na račun Trazona in Gnatonu, pri čemer ima veliko povedati zlasti o slednjem in v neki točki lahko zaznamo celo majhno občudovanje parazitove premetenosti. Osrednji osebi sta torej bahavi vojak Trazon in njegov zvesti sluga, parazit Gnaton. Prvi je bogat, vase zagledan teleban, ki je sicer v vojaški službi, a je prepričan, da sta njegovi resnični vrlini razumnost in duhovitost. Njegova skrajna naivnost se kaže tudi v prepričanju, da so mu ljudje za vsako dejanje hvaležni in iz njegovih besed bi lahko sklepali, da ne loči med realnostjo ter lastnimi predstavami. Zanimivo je, da vse to Trazon v pogovoru s parazitom tudi eksplicitno izraža, prostodušen je celo do te mere, da brez zadržkov priznava pomanjkljivosti v svojem

znanju, seveda z nekoliko nerodnim in implicitno izraženim argumentom, da v teh stvareh (t.j. odnosu s pravo hetero) nima dovolj izkušenj – in to je mor- da edina implicitno izražena tema v zvezi z njim. Kaj pa Gnaton in njegov odnos do Trazona? Lahko bi rekli, da je vse, kar je v prizoru izraženo impli- citnega, zaobjeto v njegovih besedah. Kot da bi bil v protislovnem položaju: bister in pretkan človek, ki je, da bi potešil neprestano lakoto, smisel svojega življenja našel v spretnem prilizovanju neumnim bogatinom; iz njegovih besed lahko eksplicitno razberemo, da ga to povsem osrečuje. A bistrost mu ne omogoča le izdelave dobre »priskledniške strategije«, temveč mu razkriva tudi temne strani njegovega poklica, saj mora dan za dnem prenašati najhujše neumnosti svojega gospodarja, še več, zanj mora opravljati tudi tisto, česar sicer ne bi. Ker si kot vdani sluga ne more privoščiti iskrenih izjav v neposredni konverzaciji, jih tako podaja bodisi implicitno v obliki pretiranega laskanja svojemu gospodarju ali pa eksplicitno v stranskem govoru, kjer izrazi natanko to, kar bi v danih razmerah zares hotel reči.

Na koncu omenimo v zvezi s prizoroma še vlogo in pomen občinstva. Pragmatična analiza pokaže, da se vsi trije protagonisti občasno zavedajo prist- nosti občinstva, pri čemer je tovrstno zavedanje oziroma vednost zgolj nakaza- na ali izražena implicitno. Občinstvo je neke vrste »tretja oseba«, ki ima vlogo stalnega prisluškovalca, a neposrednega vpliva na dogodke nima. Implicitno izraženo zavedanje o prisotnosti občinstva lahko zaznamo v tistih stranskih govorih, katerih drugotna vloga je pojasnjevalni komentar občinstvu, ali pa v običajnem dialogu, kjer sta v obliki informativa pojasnjena smer in namen komunikacije, ki za samega sogovorca ne predstavljata relevantnega podatka.

BIBLIOGRAFIJA

- Austin, John L. *Kako napravimo kaj z besedami*. Prevod Bogdan Lešnik. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1990.
- Babič, Matjaž. »Word order in Plautus: interrogative and imperative sentences«. *Živa antika* 41 in 42, št. 1 in 2 (1992): 59–66.
- —. »Les pronoms personnels ego et tu chez Plaute et Térence«. *Linguistica* 42 (2002): 31–42.
- —. »Fremdsprachliches in Plautus' Poenulus«. V: *Il plurilinguismo nella tradizione letteraria latina*. Lingue, culture e testi 6, ur. Renato Oniga, 17–30. Roma: Il Calamo, 2003.
- —. »Word order variation in Plautus«. *Linguistica* 45 (2005): 225–38.
- Barsby, John A. »Problems of Adaptation in the *Eunuchus* of Terence«. V: *Oxford Readings in Menander, Plautus and Terence*, ur. Erich Segal, 230–49. Oxford in New York: Oxford University Press, 2001.
- Bagordo, Andreas. *Beobachtungen zur Sprache des Terenz: mit besonderer Berücksichtigung der umgangssprachlichen Elemente*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001.
- Beacham, Richard C. *The Roman Theatre and Its Audience*. London: Routledge, 1991.
- Bergoč, Simona. »Pragmatična analiza dramskih besedil.« *Slavistična revija* 51, št. 3 (2003): 299–340.

- Carston, Robyn. »The Explicit/Implicit Distinction in Pragmatics and the Limits of Explicit Communication.« *International Review of Pragmatics* 1 (2009): 35–62.
- Clark, Herbert H. *Arenas of Language Use*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
- Duckworth, George. E. *The Nature of Roman Comedy*. Princeton: Princeton University Press, 1952 (ponatis Norman Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1994).
- Gilmartin, Kristine. »The Thraso-Gnatho Subplot in Terence's 'Eunuchus'«. *The Classical World* 69, št. 4 (1975–76): 263–67.
- Goldberg, Sander M. *Understanding Terence*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Grice, Paul. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Massachusetts, in London: Harvard University Press, 1989.
- Hofmann, Johann Baptist. *Lateinische Umgangssprache*. Zweite, durch Nachträge vermehrte Auflage. Heidelberg: Winter's Universitätsbuchhandlung, 1936.
- Karakasis, Evangelos. *Terence and the Language of Roman Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Levinson, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983 (18. ponatis 2007).
- Lowe, J. C. B. »Terence and Menander«. *The Classical Quarterly, New Series* 33, št. 2 (1983): 428–44.
- Ludwig, Walther. »The Originality of Terence and His Greek Models«. V: *Oxford Readings in Menander, Plautus and Terence*, ur. Erich Segal, 205–15. Oxford in New York: Oxford University Press, 2001.
- Maltby, Robert. »Linguistic Characterization of Old Men in Terence«. *Classical Philology* 74 (1979): 136–47.
- Müller, Roman. *Sprechen und Sprache. Dialoglinguistische Studien zu Terenz*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1997.
- Palmer, Leonard R. *The Latin Language*. London: Faber and Faber, 1954 (ponatis Norman Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1988).
- Saylor, Charles F. »The Theme of Planlessness in Terence's Eunuchus«. *Transactions of the American Philological Association* 105 (1975): 297–311.
- Searle, John R. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979 (ponatis 1981).
- —. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969 (15. ponatis 1990).
- Terencij, Publij Afričan. *Evnuh*. Prevod Kajetan Gantar. Maribor: Obzorja, 1987.
- Verschuereen, Jef. *Razumeti pragmatiko*. Prevod Irena Prosenc. Ljubljana: cf*, 2000.
- Žagar Ž., Igor. *Od performativa do govornih dejanj*. Digitalna knjižnica. Dissertationes 1. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=45> (obiskano 15. 7. 2010).

THE 'UNSAID' IN TERENCE'S *EUNUCH*: AN ATTEMPT AT A PRAGMATIC ANALYSIS

Summary

The paper presents a pragmatics-based analysis of passages from Terence's comedy *The Eunuch* – an analysis based on implication theory, on Grice's implicature theory, and on Austin and Searle's speech act theory. Contemporary research into

the language of Roman comedy, using contemporary methods of linguistics and of linguistic pragmatics, has been relatively rare; moreover, it has concentrated on the elements of colloquial language, such as abstract expressions, word order, Greek loan-words, or the conversation elements of the spoken passages (Babič, Bagordo, Karaxis, etc.). The phenomenon of implicitness, on the other hand, has not been examined in its own right. The fundamental insight of this study is that ancient comedy strategically produces meaning by exploiting the fact that one can never be fully explicit in language. A closer look at the main characteristics of Roman comedy reveals that they form one of the basic conditions for the generation of meaning, and that their nature is closely linked to implicitness in language use. Linguistic pragmatics defines implied meaning as what can be meant or communicated in addition to what we literally say, with the aid of special tools for linking the explicit content to the unexpressed but relevant background information. The reference frame by which the unsaid in Roman comedy can be explained or made explicit includes conventions of the stage, drama and language, as well as the social and cultural characteristics of the period in which this comedy emerged, flourished, and declined. Linking the explicit content to the relevant background information, or communicating the implied meaning, is enabled by conventionalised linguistic means, the so-called types of implicit meaning, which may be divided into several categories (presuppositions, implicatures, speech acts). Speech act theory treats semantic processes from the aspect of structure, while implicature theory emphasises their inferential nature. The pragmatic analysis of examples from Terence's *Eunuch* seeks to include equally all these aspects in interpreting the selected passages. The search for the unsaid has been narrowed down to three characters – the parasite, the slave, the soldier – and to two scenes which present their conversation. The link between them is the parasite, who takes an active part in both dialogues and whose typical characterisation in comedy may be directly linked to implicitness, a condition revealed (also) by the tools of linguistic pragmatics.